

КИЇВ KYIW

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

1

СІЧЕНЬ
ЛЮТИЙ

1957

JANUARY
FEBRUARY

Виходить щомісячно. Відповідальність за зміст матеріалів належить авторам та редакторам.

Головна редакція та видавництво: Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка.

KYIW

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 2-1699

LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly

Publisher and Editor Bohdan Romanenchuk

Subscription: \$3.60 per year.

Single copy: \$0.60.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 1 (40)

JANUARY—FEBRUARY, 1957

VOL. VIII.

З МІСТ

1. Я. Герус: Маратонський біг, опов. 1	10. Б. Романенчук: Що таке мистецтво для мистецтва?	26
2. О. Грановський: Вам коханій, вірш 6	11. Г. Журба: Письменник і критика .	29
3. Л. Борисевич: Сюїта, опов. 7	12. Я. Пастернак: В. Щербаківський .	32
4. О. Грановський: Світ сонця, вірш 13	13. П. Грицак: А. Соловйов про Русь	41
5. М. Островерха: З циклю: Наборзі 14	14. Огляди й рецензії:	
6. Х. Р. Хіменес: Ти світло, вірш ... 15	С. Гординський — О. Ольжич, поезій; Українське образотворче мистецтво. — Б. Романенчук — П. Кізко: Устим Безрідний	47
7. Д. Гонта: Отаманщина, спомини.. 16	15. Бібліографія	48
8. Гр. Лужницький: М. Садовський.. 20		
9. Н. П.: Нобелівські премії 23		

На пресовий фонд „Києва“ зложили:

Б. Патерин, Дітройт	3.—	Л. Одежинська, Філадельфія	1.50
Г. Лозинський, Шікаго	2.50	Б. Стефанович, Ньюарк	1.50
Д. Хомань, Вінніпег, Канада	2.00	Г. Дмитрик, Нью Йорк	1.50
М. Білік, Філадельфія	1.50	Ст. Конашевич, Н. І.	1.00
В. Грицина, Гартфорд	1.50	І. Сірий, Філадельфія	1.00
О. Ліщинський, Шікаго	1.50	Р. Завицький, Честер	3.00

Всім жертводавцям складаємо ширу подяку і просимо інших підтримати своїми датками наш журнал.

Запрошуємо до передплати на 1957 р. всіх наших дотеперішніх передплатників, а післяплатників просимо конечно сплачувати заборгованість за минулий рік і рівночасно запрошуємо вносити передплату на біжучий 1957 рік.

В-со „КИЇВ“

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

КИЇВ

ЖУРНАЛ
ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ, МИСТЕЦТВА,
КРИТИКИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Виходить що два місяці

Редакція Колегія
Гол. ред. Б. Романенчук

Ч. I. (40.)

СІЧЕНЬ-ЛЮТИЙ, 1957

Р. VIII.

Ярослав Герус

Маратонський біг

Про маратонський біг Андрійко почув уперше тоді, як відбувалась остання до війни, олімпіада. Приніс це слово до хати Степан, старший брат Андрійків. Сам завзятущий спортсменець, він і свого молодшого брата на такого хотів виховати.

В тому часі Андрійко, звичайно, не знав ще ані того, чому цей біг називається маратонським, ані того, хто його вперше пробіг. Але він міг уже чимало сказати про життя та спортиві осяги Кіті Сані, славетного японця, переможця в тогочасному, маратонському змагу. Він, правда, міг би був стільки ж саме сказати і про Джессі Овенса, і про Арчі Вілліамса, і про Джона Вудруфа, і про Лоялока, і Гакірта та інших першунів олімпійських змагань. Але йому тоді чомусь найбільше імпонував саме отої Кіті Сан. Пробігти ж бо у двох годинах і двадцятьдев'ять хвилинах сорок два кілометри, це просто пеймовірне. І Андрійко вже добре знав, що ці цифри означали! Кожного бо дия ранком, дія заправи, оббігав він із Степаном місцеву спортивну площу, що була недалеко їхнього дому. А це була іграшка проти сорок і двох кілометрів!

Про перший, ніправдивий маратонський біг Андрійко довідався від батька. О, батько теж умів оповідати! Може, навіть краще за Степана. І в Андрійка аж очі горіли, аж рот відкривався, то знову, наче від болю, затискались уста, як він слухав про той страшний, жахливий біг горстки хоробрих греків, малої жменьки гарячих патріотів з навалою персів, що, здавалось, ось-ось мали залити хмарою своїх військ їхню країну. Але велике завзяття, єдність та гаряче бажання перемоги вчинили чудо! І жменька герой-завзятців перемогла велетисячного ворога.

І як у гірському провалі загриміли сурми перемоги, зірвався один з хоробрих бійців і побіг, куди не долетіли ще радісні згуки перемоги, де жах і тривога перед ворогом гнітили ще серця його рідних. Сорок два кілометри дороги лежали перед ним. Сорок два кілометри в страшну спеку, після важкого, кривавого бою! Але боєць не злякався цієї далечі. І, хоч утомлений боєм, біг! Хоч піт, хоч пил дороги і очі і заступали світ, він біг, біг, щоб тільки добитись до рідних Атен і радісною вісткою потішити рідних та друзів своїх. Щоб не тривожились вони більше, щоб раділи, що іх батьківщина вже вільна від ворога.

І кривились уста в малого Андрійка, коли він слухав про те, як той герой з-під Маратону прибіг на ринок рідного міста та крикнувши до зібраних там жінок та старців „Ми перемогли!“ упав мертвий на землю.

Але розказував батько Андрійкові і про інші славні події минулого. Оповідав про те, як то й наші, українські вої-лицарі боролися та свої буйні голови клали за землю, на якій родились, за вітчизну свою.

І знову широко відчинялися очі та стискалися п'ястуки в малого Андрійка, як стріла азійського ординця прошигла львине серце хороброго Святослава, як гострий гак пробивав ребра неустримого Байди, як „Іхав стрілець на війнонку“, а „встоитись не було сил...“

Оці батькові оповідання Андрійко над усе любив. Наслухавшись їх, він і сам пізніше перекидувався в тих героїв-витязів, що про них розказував батько, і в буйній своїй уяві теж рубав шаблюкою, стріляв луком. таківницею, або скорострілом лютих ворогів України, визволяв нещасних бранців з ворожої неволі і на весь світ прославляв ім'я своєї батьківщини.

Докопавши чимало таких геройських вчинків, Андрійко звичайно вмирав. Ні, не тому, що йому хотілось вмирати, а тільки тому, що всі герої його мрій гинули на полі слави. А ще тому, щоб бачити, як його будуть жаліти, та оплакувати. А вже найбільше тому, щоб бачити, як плакатиме Христинка та як зеленітиме із заздрощів Миколка.

Христинка, це сусідська дівчинка, подруга Андрійкова. Разом до школи ходили, разом замки з піску над річкою будували, разом раділи, як його кицька кошенят на світ приводила і сумували, як її Бровко піжку собі покалічива.

Чи гарна була Христинка? Андрійко, направду, цього не зінав. Очі в неї були, як дві волошки. А волосся? Це, здається, як сонце гралося колись з ними над річкою, окутавши її голівку своїм промінням, а опісля, як пригадало собі, що вже пора на спочинок, забуло взяти його, оде свое проміння, з собою. І так воно хвилястим полум'ям топленого золота й залишилось на Христинчиній голівці. За таке волосся нагороджують у світі королівством краси. А Христинку чомусь з цього приводу рудою називали. І всякі пакості їй через це робили. Найбільше дошкуював їй завжди отой Миколка. Сам рикий, мов собака, з лицем у веснянках, яких, правда, із бруду не було видно, він ніколи не пройшов повз неї, щоб їй не дошкуюти. Він завжди то вщипне, то потрутить, то стусаном почастує, а як того не може, то бодай язика аж по бороду виричить.

А Андрійко, що дуже любив волошки і сонце, не міг дозволити, щоб Христинці діялась кривда. І раз був клопіт з цього приводу: і для Андрійка, і для вчителів, і для батьків.

Раз якось, під час забави, сипнув капосний Миколка пригорщу свербигузу Христинці за спину. Після того були у Христинки весь день зачервонілі від плачу оченята, а в Андрійка впродовж двох тижнів виднів під лівим оком здоровенний синяк. Але в Миколки зате писалося іх два: один під одним, а другий під другим оком.

От з таких то причин любив Андрійко вмирати наприкінці своїх геройських переживав.

Коли Андрійко підріс і почав ходити до гімназії, школа, а особливо лекції історії та латини щораз більше почали замінювати та доповнювати йому батьківські розповіді про великих синів різних народів. Тільки тут не було вже часу плакати по погиблих героях, бо треба було відповісти вчителеві на питання, чому і за що ті люди гинули, які наслідки мали жертви їхнього життя та що могло було статися, якби тих жертв не було.

Але з новими відомостями приходили й нові труднощі та недорозуміння. От наприклад важко було Андрійкові погодитися з висказом Горація: „Dulce et decorum est pro patria mori!“, тобто, що приємно і почесно є вмирати за батьківщину. Що віддати своє життя за рідний

край, це найбільш почесний вчинок, на який людина може здобутися, цього Андрійко, звичайно, не заперечував. Але він ніяк не міг повірити в те, щоб смерть, щоб не знати яка, могла бути колинебудь і для кого-небудь приемною. Таж біль який при цьому мусить бути! І страх! Не говорячи вже про те, що мертвa людина, ані м'яча копати, ані ровером їздити, ані навкулачки йти, ані навіть побігати собі трохи не може! Ні, це Андрійкові ніяк не входило в голову.

Але ще й деякі інші речі були йому неясні. Він привик до того, що як у шкільних читанках, так і в багатьох оповіданнях слова „батьківщина“ та „патріотизм“ були завжди пов’язані з різними великими подіями, війнами, походами та всячими незвичайними вчинками різних великих людей. І, на самий звук цих слів, Андрійкові завжди вважалися полчища військ з прапорами та бунчуками, славетні полководці з булавами та пірначами, могутні володарі з коронами на головах, славні побоєвища...

Тимто й дивним видавалось йому, що патріотичними вчинками називаємо також такі речі, як купування у своїх крамницях, передплату рідної преси, давання пожертв на різні цілі, тощо. А вже найбільш дивним видавалось йому те, як раз учитель у школі сказав, що правдивий патріотизм — це виконування своїх обов’язків! Що виконувати свої обов’язки треба, це Андрійко знов. Бо неприємність після іх невиконання завжди більша, від тієї, що виникла б при їх виконуванні! Але що це все могло мати спільногo з патріотизмом, з любов’ю батьківщини, отієї вітчизни, з прапорами, військом, полководцями, того він, напевно, не міг збагнути.

* * *

Аж тепер нагло зрозумів усе! Тепер. В ту темну ніч, коли біг гірською, каменистою доріжкою поміж скелями й кущами, коли галуззя дряпало йому лиць, смикало за волосся, коли рана в лівому рамені щораз більше пекла. Все те, чого він раніше не міг збагнути, тепер нагло стало таке ясне, таке зрозуміле, що аж дивно було, як він міг колись інакше думати.

Докладно казавши, зрозумів він це все вже трохи раніше. Приблизно годину тому, як був ще дома, в дядька. Зараз тоді, як прийшла з міста Оля, його кузинка, і сказала, що большевики мають завтра ліквідувати „Довбушанку“. Що дві сотні сікаведистів іде завтра, вдосвіта, туди, щоб знищити повстанське гніздо.

Від тієї вістки в Андрійка наче б грім ударив! Таж там дядько Корнило, що пригорнув його до себе, як большевики забрали йому батька, а мати померла від серцевого вдару. Таж там його брат Степан і тридцять хворих, поранених повстанців! І жінки з малими дітьми, що прийшли туди доглядати своїх ранених чоловіків.

І тоді він відразу зрозумів, що оце саме й прийшов час, що батьківщина потребує його і каже йому сповнити свій обов’язок. І зрозумів нагло й те, що та батьківщина — це не тільки славні події та герой мицуліх днів, але й дядько Корнило, брат Степан, повстанці та взагалі всі, що живуть тут, на тій самій, що й він, землі, що тією самою, що й він, мовою говорять та що так само, як і він, щиро бажають, щоб Україна була вільною — всі вони до тієї батьківщини, як до одної родини належать.

І тому він мусів тепер бігти! Саме тому, що всі члени однієї родини мусять собі взаємно помагати! І, хоч тета, хоч кузинка Оля зупиняли його, хоч ніччу, хоч небезпеками і далеччю дороги лякали, він ані на хвилину не вагався і побіг! Хоч ніч, хоч небезпеки, хоч ворог довкруги, хоч сорок два кілометри дороги.

Так, власне сорок два кілометри! Рівно, як утіл! Докладно, за картою. Він, щоправда, цю дорогу вже нераз відбував. І вдень і вночі ходив туди й назад, як треба було часом понести, чи передати щось повстанцям. Але дотепер він завжди з дядьком Корнилом, або з Степаном, або взагалі з кимсь старшим сюди ходив. Так. В тім то й річ, що тільки ходив. От так, як звичайно ходиться, не дуже зважаючи на час.

А тепер він був сам один і мусів не йти, а бігти! Так, бігти! Бо кожна хвилина важилась тепер вагою золота. Та ні, не золота, а куди ціннішою від нього вагою, бо вагою крові його братів!

Але він ані на хвилину був би не сумнівався в тому, чи добіжить на час, якби не оте рам'я. Спершу не відчував жадного болю і не зناє, що він ранений. Просто не сподівався, що дурний Ванька міг поцілити його! Аж пізніше, як перебіг уже добрий кусень дороги, почув тепле на лівому плечі.

Так, йому не треба було бігти туди. Йому треба було цілковито виминути той тартак. Але хто міг сподіватися, що там, ззаду по другій стороні дороги, стоятиме вартовий. Стільки ж разів ходив уже туди, піколи там нікого не бачив.

І навіть не попередив, азіят, що стрілятиме, тільки бахнув чотири рази під ряд!

Рана мабуть не була грізна, бо міг рухати рукою. Куля, значить, пробила рам'я, не нарушаючи костей. Але кров текла і важко було її спинити.

Андрійко, правда, як второпнний пластун, умів собі порадити. Як тільки помітив, що він ранений, віддер рукав своєї сорочки і перев'язав рану. Та самому важко було це, як слід, зробити і кров, хоч повільно, текла даліше.

Однаке найбільше турбувало Андрійка те, що його біг ставав щораз повільніший та що даліше, то важче було йому „брати“ ті місця, де діржка підіймалася вгору.

І біль в рамені щораз більше починав дошкулювати. Спершу пекло тільки там, де була рана, а тепер ціла рука боліла. І якась дивна, сонливіва втома огортала його.

І нагло страшна думка майнула йому в голові:

— Чи добіжить.. .

Рванувся усією силою вперед. Рам'я дужче заболіло, але на хвилину щезла сонливість. Три четвертини дороги мав уже за собою. Осталилась ще четвертина. Але ця частина була пайтяжча. Це вже не дорога, а вузька стежка поміж скелями та потоком.

„Цікаво, чи той історичний грек з-під Маратону теж мав таку важку дорогу? — думалось Андрійкові, як стежка знову стала підійматися вгору. — І чи він теж був ранений?.. Це було дуже можливе. Тяжкий бо бій мав він за собою! Але гіршої дороги мабуть не мав! — вирішив, як знов спіткнувся об гострий камінь.

Оцих спіткнень та падінь він тепер дуже боявся. За кожним бо разом, як таке сталося, рам'я все дужче та дужче боліло...

— Якби було гарно, якби так хтось біг тепер разом з ним, — подумав. — Якби так Христинка була тут, біля нього. Ні, це не тому, щоб чванитись перед нею своєю раною, щоб вона жаліла його. Ні, це просто тому, щоб вона була тут, з ним. Або, щоб бодай Миколка тут був.

А вже найбільше хотілося йому, щоб його мати була тепер при ньому. Вони всі троє перев'язали б йому рам'я і воно напевне не боліло б так дуже. Опісля вони післили б Миколку бігти даліше, а він ліг би десь тут, біля стежки. Христинка пішукала б моху йому під голову, а мати положила б йому свою руку на чоло і він заснув би.

Так солодко, приємно заснув би...

І видалось Андрійкові, що він маленькою дитиною лежить на колінах у своєї матері і що вони обое летять кудись високо, високо... А довкруги них багато, багато зірок... А матуся приспіве йому його улюблену пісеньку з дитячих літ. „...Люлі, люлі, синку мій маленький...“

Нараз жахнувся — що це з ним діється?.. Він справді був би зачнув! Поправляючи перев'язку, він якось мимохіть обперся об скалу і мало не задрімав!

А там же дядько Корнило. Степан, повстанці! — Ні, ні, матусенько! Ще трохи, ще пару кілометрів допоможи добігти!

Знову рванувся вперед. Ноги якось дивно, наче б не його, наче б були почеплені на якихсь пружинах, самі механічно викидалися вперед. Болю в рамені вже наче б не відчував. Тільки в голові та в ухах якось дивно шуміло. Наче той потік, що побіч, плив через його голову.

Яка це година могла бути? Вже повинно б на світ благословитись. А йому чогось так темно в очах... Тільки час до часу наче якісь вогники бігають перед ним. А може це зірки?.. Може він уже „там“ .. Там, де його мати... Бо якось так легко йому на душі...

Та нараз знову заболіло рам'я, наче б ножем по п'яму різонув. Певно знову спікнувся. Але ноги біжать. Ще, славити Бога, біжать. В них його однока надія. Але, як довго ще бігтимуть?

Якось не може збагнути, де він. Знає, що це вже недалеко, але не може докладно окреслити місця. Щораз густіша тьма палягає на очі.

Нараз чує цілком близько, біля себе:

— Стій, бо стріляю!

Зупиняється. Але чомусь нічогісінько не боїться. Чий це голос?.. Якийсь такий дуже знайомий... Так, та це голос Степана!

— Степане! Це я, Андрійко! — кличе до нього.

Чує, що не може довше стояти. Ноги якось так дивно вгинаються. Поки біг, то й держався на них, але тепер відчуває, що ось-ось впаде. Але якісь руки піддержують його, а той же знайомий голос говорить до п'ямо: — Андрійку, братіку! Що з тобою? Що ти тут в тій порі робиш? — і нагло скрикує: — Господи, таж ти ранений!

Андрійкові наче камінь з серця впав. Таки, значить, добіг! Богу дяка! І за те Богу дяка, що це власне Степан біля нього тепер. Він не бачить його, бо чомусь дуже важко йому відчинити очі, але йому дуже любо на душі. Знову ота приємна сонливість огортає його... Ось він дома, у батьків... Біля нього сидіть Степан і розказує йому про олімпійських чемпіонів. А там, біля стола, сидять батько й мати. Батько читає часопис, мати щось шиє, а на поруччі фотеля, біля вікна, сидить, підібгавши під себе ланки, їх кицька.

Так любо, так мило Андрійкові...

Нараз знову біль в рамені і жах свідомості! Таж він не сказав ще Степанові чого біг сюди! Холодний піт виступив на чоло. Йому дуже тяжко відчинити уста. Збирає всі сили і говорить. Ні, не говорить, а шепче:

— Енкаведе знає про вас... Сьогодні вранці... Дві, може три сотні йде сюди... Хочуть вас окружити... Це все...

Хвилину мовчить і ловить повітря короткими, вриваними віддихами.

— Котра година, Степане? — питает знову.

— Друга п'ятнадцять.

— Дякую... Три і пів години біг... Годину довше, як Кіті Сан... Цікаво, як довго біг грек?..

* * *

Ще сонце не вийшло на Хом'як, ще з Медвежика не зійшли ранні мряки, як було вже по всьому. Привітали повстанці своїх ранніх гостей, як і чим могли. Яккажеться: чим хата багата: оловом, залізом та камінням. А що каміння було тут найбільше, то цього добра найбільше посипалось на голови найздників. Як колись тухольські гори вітали татар, так тепер скелі Горганів прийняли новітніх ординців.

Чотирьома провалами підходили енкаведисти до повстанського гнізда і чотири потічки темної крові потекли до бистрого потока. Ані один найздник не вийшов звідси живим.

А як сонце зійшло сполудня на свій західний ґрунь, виряжали повстанці свого наймолодшого друга в останню дорогу.

На марах з чатиння буйного, серед гущі запашного квіття з верховинських царинок пишних лежав Андрійко і наче всміхався до друзів та до братіка свого рідного.

Панотець відправив панахиду і сказав своє слово. А відтак промовляли друзі-повстанці. Коротко, але щиро, сердечно...

А як прийшло останнє пращання, підступив до нього Степан. В його пальцях заблістів малий кружечок. — Оце тобі, братіку, відзначення за твій марафон — промовив, причіплюючи срібний кружечок до Андрійкової груді. — Колись дістав я це за мій найкращий біг, але я пробіг був тоді лише п'ять кілометрів... А ти пробіг сорок два!..

Залопотів повстанський прапор, впала коротка команда і трикратна сальва понесла по горах, по пляжах, ґрунях та лісах вістку про останній поклон повстанців їхньому героєві... І понеслися слова повстанської пісні:

„... Для України ми усі живемо,
За Україну голови кладем!..“

Ол. Неприцький-Грановський

ВАМ КОХАНІЙ (Газель)

Не крам, а серце і любов я вам, коханій,
Давав в піснях своїх самотно там коханій,

Де нам в глибоку ніч співала мертвa тиша
І зорі придивлялися сльозам коханій.

Неначе храм була довколишність природи —
Тоді я вірив золотим словам, коханій.

В склепінні рам дерев високих і пахучих
Душі курив я щирий фіміям коханій.

Тим вечорам писалася прекрасна казка
І я в житті забути їх не дам коханій.

Бо тим літам творили ми свою легенду
Й тоді вінки кохання пілів я сам коханій.

I берегам минулых днів я ще співаю
Всевічно молоді пісні і... вам, коханій.

Нехай годам тим далі світять зорі ясні, —
Ta серця типі нині не віддам коханій.

Леся Борисевич
(літ. псевдонім)

Сюїта

Оповідання відзначене до друку на літ. конкурсі в-ва „Київ“

— Та, ви ж жінка!

— Жінка?! — вражено перепита Олександра Корніївна, кинувши швидкий погляд на свій одяг, ніби їй зауважили щось непристойне.

— Жінка?! — знову спитала вона, підіймаючи здивовані очі.

— Ще її гарна, — милуючись її здивуванням, стверджив Доктор.

Олександра Корніївна глянула вбік: з lustra дивилися на неї великі, сірі очі, десь глибоко, як у трясовині, небезпечно стрибали жовті вогники. Широкі брови її пухнасті вії робили химерні рямці. Золотисте волосся, закручене поспішним вузлом ззаду, непокірними хвилями вилазило біля вуха. Засмаглі на сонці скроні ховали ластовиння. Дитинячі рожеві уста, стиснені впертою лінією. Тільки легке третміння ніздрів зраджувало хвилювання...

Олександра Корніївна запалила цигарку. Курити вона не вміла, хоч час від часу тримала свіжу в устах.

— Жінка!? Гарна? — зневажливо примружила очі.

Доктор стояв ні в сих, ні в тих. Маленький з великими червоними, сластнimi устами, він нагадував мавпюка. Все намагався щось помагати, щось порадити, але завжди не влад. От і сьогодні... Це признання, що мимоволі вирвалося йому, цілком недоречне... зайве... Він заклопотано топтався на одному місці, губився і злостився. Давно проторені стежки до жіночого серця, раптом зайшли у сліпий кут. Всі ці нові жінки цікавили і відштовхували... Більше мужеського виявлялось у їхній зовнішності, в ході, рухах, розмові. Але щось невловиме вабило до себе... Відчувалось, що ця підкresлена байдужність, лише зовнішна форма. Десь там, у глибинах, лежить цілий, незнаний йому світ.

— Сідайте, — запросила вдруге Олександра Корніївна. — Різні ролі доводилось виконувати мені впродовж моого життя: від науковця... до... прибиральниці... Врешті я була матір'ю, але жінкою?.. Не жінкою у вашому розумінні... Ні, нею я ніколи не була... Хіба тільки марила... — після довгої павзи додала вона. — Щонеділі я ходила до містечка купити потрібне. Дорога йшла лісом, 15 кілометрів туди і стільки ж назад. От тоді я й марила... Бачила велике, гарне затишне місто... Бачила себе цілком іншою... такою... такою... гарною... — зашарілась Олександра Корніївна. — Одяг мій, це була казка... Він весь був витканий із моєї фантазії... легкий... ніжний... — Хвилясто спадав на мої плечі... стан... Ноги мали якесь незвичайне взуття. І коло мене завжди був хтось... Розумний і сильний... Шепотів ніжні слова, намагався підбадьорити. Ніколи не закидав мою голову у пристрастнім цілунку. Ні! Знав усі мої жалі, огорчення... Потішав: „Не сумуй, почекай, все це скінчиться...“ І я приходила додому освіжена і знову поринала в тяжку її нестерпну атмосферу буднів.

Складвши руки на столі, Олександра Корніївна поклала на них голівку. Її очі дивилися у простір і бачили невидиме ні кому.

„Улюблена поза“, — занотував Доктор про себе. Він цілком розгубився, сидів на стільці, як замовник треби. Скраечку. Обережно.

— Ви студіювали філософію, Докторе, — а ми життя... Щоденне буття стало нашою філософією. Я не втомлюю Вас? — повернула очі Олександра Корніївна.

Доктор заперечливо похитав головою: — Цього ніде не прочитаєш. Говоріть... говоріть!

— Людина, Докторе, приходить на світ незалежно від свого бажання. Перші прояви фізіологічні, перше відчуття — дотик: якусь дитячу забавку міцно тримає маленька рука немовляти. Перші розумні прояви — усміх, невиразний склад, у якому переважають голосівки. І так поступово: від малого до великого. Спинання, сидіння, лазіння, стояння і наречті: непевний перший крок... Від невиразного складу — до цілих слів. Себе нам'ятаю дуже рано: лежу хвора в ліжку, наді мною пахлилось стурбоване обличчя мами. У кімнаті напівтемно, посередині два великі ліжка, застелені білими ковдрами. Малий столик між ними. Комода, шафа, два дитячі ліжка, кілька стільців. Наше помешкання мало щість кімнат і гарну веранду. Двір кінчается невеличким садком. Ми, діти, присідаємо в кущах, граючись у „схованки“. На вулиці перед будинком стрибаємо у „класік“, улюблену гру дівчаток усіх міст на світі. У день пародження, я, за звичкою, дивлюсь під подушку. Батько здивовано спостерігає, що кубики з літерами не зробили враження.

— Я вже вмію читати — розчаровано протягla я, — сподіваючись дістати цікаву книжку з малюнками. Батько недантично провіряє „вміння“ і переконується, що кажу правду. Вечорами, коли батько працює, скилившись у своєму кабінеті, мама грає на фортепіані. У вітальні стоять легкі ажурні меблі псевдо-французького стилю. Паркет вкриває килим, Багато квітів — великих, малих. На стіні Айвазовського „Девятий вал“ і „Родина медведів“ Шишкіна. У їдалі пуританськи скромно. Всі прікраси — праця маминих рук.

Пізнаю першу спокусу: Володька, син дівчинка, вчить взяти в мамі гроши. Набираю повну жменю срібла й купую дві копійчапі цукерки. Вліті ми купаємося у Псьолі. Вкрите пилом душне місто залишається десь далеко позаду. Але... додому вертаємося без мами. Лагідний, сонливий Псьол раптом виявив нечувану жорстокість, забравши маму на завжди... У далекому Кримі, у гіпсі, вмирає від туберкульози брат.

*

Мені було вісім, коли вперше побачила намальовану велику чорну фігуру, що гналася за малою. Під великою надруковано „большевик“, під малою „меншевик“. Так сталося перше уявне знайомство.

Навколо казкою гув ліс — життя ще мало устійні рямці. Мій день починається разом з сонцем... Оббігла дубовий гай, знаходила гриби, бігла до соснового — сиостерігала муравлище...

Вечорами довго на веранді сперечались дорослі, а я, втомлена, ледве доносилася голову до подушки.

Раптом усе скінчилось... Племінний красунь „Золотий“, що возив нас у лісі, „австрійські“ полонені, занедбаний парк... Лише тужлива пісня лісу й досі бренить у душі.

Потяг ішов на південь, до Теодосії. Веселкою граво море, а ми, дітвора, стрибаючи, співали:

„Немец — перец — колбаса,
Купил лошадь без хвоста,
Сел, поехал он в Китай,
Покупать для русских чай!“

Німці кидали „Donnerwetter“, а дорослі перелякано хапали співунів і, даючи їм штурханця, відводили до хати.

*

Катеринослав зустрів війною... Червоні: на бруку застиглі очі, шматки крові й мозку. Махновці — у жіночих мантильках і капелюхах з пір'ям. Молодий петлюрівець, захований під купою непотрібного шмаття...

Нарешті гімназія — реверанси, „Боже, царя хрانі“, класні дами. Білява Ляля з кошиком печива і до читання „Житіє святих“. А ще „семечкі“... батько робив суворе обличчя і ставив у куток.

Навколо горіли хутори, В тумані дитячих спогадів залишився Катеринослав. Панахида, слізи, квіти... І нове слово „сирітка“ міцно увійшло в свідомість.

— У Попівці вирізали родину священика, сьогодні вночі будуть тут! — попереджено діда.

Хата почувала порожнія, а ввечері, пайшись галушок, я лізла на піч спати — у вікні... кінська голова... Несамовитий крик, і я на коміні... Решта через вікно у сад... Невідомий хотів лише коня, і, взявши свіжого, зник у обріях.

Війна прийшла і в це глухе село під Кобеляками. Вриваючись несподівано — розводила вогнища на дворі, смажила баранів і гвалтувала жінок. Ходила по хатах, шукаючи зброї. Тягла все, що впало в око. Нещадно била дезертирів, страхала населення... Війна приходила і відходила, порушуючи звичайний ритм життя. Він починається з сонцем, з пастухами, коровами, вівцями. Десять із стену летіли парубійки на відпочилих конях. Торохтіли вози — їхали у степ... Земля вимагала рук, рук... І всі... і старі, і малі прикладали свої порепані від праці й малі від зросту руки до землі.

У кожній хаті голосила мати: доньку брав вояк із Сибіру. Війні кінець — треба жінки.

Село осиротіло в один день... Шідтітки, намагаючись затулити прогалину, виводили:

„Посадила огірочки низько над водою,
Ростіть, ростіть огірочки в чотири листочки...
Не бачила миленівського чотири деньочки.“

*

Військовий комунізм прийшов універ з голodom. Ночі шаруділи страхи — карні загони — чека. А голод ішов... ішов... Пекли з бурачинням млиниці, іли кору, макуху...

Десь обновилася ікона, йшли з молитвою по полю... Ходили на прощу... А місто благало — „шматочок хліба“. Дядьки везли піяніно за пів пуда борошина, ліжка, шафи.

Зимою бігали до школи — пальто 45 латок: червоні, сині, жовті, зелені. Робили із старих зошитів рушники, прикрашали кляси. Писали вірші:

„Як раз на серці України,
На нашій рідній Полтавщині,
Село стойле й Мар'янівкою зветься.“

Гарас Шевченко, Грушевський, Олесь, Грінченко... Цілі купи книжок. Жадоба до читання, як спрага у гарячий день.

Вистави „Просвіти“: „Поки сонце зійде — роса очі виїсть“ або „Дай серцю волю, заведе в неволю“.

Співи: Леонтович, Кошиць, Стеценко.

— Я за нову владу, тільки без комуністів, — сказав мій дід, запорожець у рясі. Думка в голос коштувала повної конфіскації майна і п'ять років соловецьких концентраційних таборів.

*

Під іншим ім'ям іду в життя. Вся виткана із страху... не помилиється... не сказати нічого зайвого. Викреслити... забути... — хто ти! Що ти! Де твої батьки, рідня! Життя стає небезпечною грою. А гра мусить урахувати все: кожну риску, міміку, позу, рух. Ніхто не сміс здогадатись, що ти не та, що ти вдаєш... Підкresлена байдужість до всього, до одягу, до зовнішності. Зосередженість на творах Леніна, Маркса, Енгельса. Найменшої штучності, і цілковита штучність у всьому. Інакше вулиця... П'яна, брудна, заялозена вулиця...

Ex! Девочки!!! Ц——ки, как тарелочки!..

На працю пішла, не маючи шістнадцяти. Голова сільради ласо оглядав молоде тіло:

— Всі ви такі... городські... недотроги — злостився, а кинувшись звіром, лазив у ногах, просив, молив...

Втекла, а жити треба... Хотіла сковатись у селянську родину. Сховавшись, асимілюватись, забути про батьків, про діда, що виховував.

Кожний крок, кожне слово зустрічало глум, неприязнь.

— „Я не міг бути сам, поки ти її народиш“... Це так батько й чоловік.

*

І я знову у місті. Несподіваний зв'язок з ріднею закордоном обірвався. І знову пудъга, страх і знову гра, гра — чужої, нецікавої ролі: під якусь вигадану „пролетарську“ жінку...

Жадоба вчитись усе перемогла. Навчила обдурити всі комісії, всі анкети.

Велика, чорна, квітчаста хустка, обмотана одним кінцем навколо ший, якась спідничка, чоловіча сорочка. Іспити, анкети... Нарешті церква Святого Миколая... Замість ліжка — стіл, де клали покійників і ставили плащаницю. Бюстгалтери у віттарі... На хорах сорочки й блузки... У пазусі воші...

„Наші чботи таво:
Пропускають H_2O “.

Нова вивіска над дверима: „Х. І. Н. О.“*)

Нова пісня на устах:

„Чи педолог, дефектолог,
Чи кондуктор на трамвай?
От так штука, от так штука,
Серед нас себе пізнай“.

Посівна, буряк, тракторстрой, „Гігант“**), чергувалось. Будинок Блакитного:

„Засосюрилося небо,
Затичинилася земля“...

*) Харківський Інститут Народної Освіти.

**) Гуртожиток для студентів, що самі будували його, звався „Гігант“.

і притищено питали:

— „Харків, Харків!
Де твоє обличчя?“

А „Обличчя“ в гепеувському кашкеті пишпорило по хатах. Голод ішов знову впарі з жахом... Коні, корови, інший дріб гинув... Село принишкло... Село тікало з села. Несли останню спідницю, міняли на хліб і віддавали владі, а самі йшли макуху...

— „Ех! Баришня, молоденька ви ще — витираючи піт, дядько у полі, — Москва має хліб, він гніє під дощем там, у них, у Москвщині, а ми гинемо тут, як мухи... як черва... Червоноармійці стережуть кордони на межі Росії й України!! А ви?!?!“

Це моя перша лекція правдивої політграмоти.

Увечері на зборах, обурена, хочу взяти слово. Раптом на коліні чужа рука:

— Білих медведів хочеш пасти? — очі дивились уважно й остеригаючи... замовкла й похилилась...

Не знаю, не бачила, хто був рятівник?

Вліті кінчила ХІНО. Купила перший капелюх. Співкурсниця Юлька вже одягалась по-міському.

— Ти, може, й манікюр будеш робити? — злякано питаю її.

Юлька лише зневажливо стріпнула коротким волоссям:

— Безумовно!

Голодні селяни, безпритульні... Харків став тісний. Розгодовані гепеушники штурхали в плечі. Несподіваний рятунок — Москва.

Позаду згарище... а тут... тут білі, правдиві білі булки... десять конійок... Хліб, глиняний, привезений з України, взявся цвіллю, а викинуті немає сили.

Москва збирала ранком замерзлі труни цемовлят. Опухлі жінки минали червоноармійські кордони, залишали дітей на дверях.

— Яка це буде зупинка? — питала.

— „Зупинка“? Сухаревська башня, — сміялись кондукторші.

Ночами вчила нову мову, спочатку — від абетки: Тургенев, Толстой, Гор'кий — купи списаного палеру.

Життя йшло своєю чергою: семінари, відчitti, кіно. Німці: Гете й Шіллер не захоплювали. Полонив скандисав Ібсен. Щось співзвучного між його єпископом і оточенням, де доводилось бути щодня. Ще остров'яни: Шекспір, Оскар Вайлд, збуджували фантазію. Смішив Дікенс своїм дотепним „Піквікським клубом“. Далекий Едгар По конкурював з французами: Бальзак, В. Гюго, Мопасан. Джек Лондон вливав у м'язи силу.

Вночі праця для прожитку: товарова станція — вантажимо капусту, моркву, буряки.

*

У будинку відпочинку вперше зустріла я чужинку — втекла з Берліну, від Гітлера. Гарна, поставна. Одягнена, як лялька. Тричі вдень міняла сукні. Сукні, як казка. Парфума, білизна, черевики, панчохи.

— Чого, чого ви прийшли сюди?

— Мовчіть, мовчіть!.. Не нагадуйте!..

Бліділа, щось страшне стояло перед її розширеними зінницями. З вищеними руками, ногами, вона навіть решту послуг мала окрему.

— Десь також є жах... — безсонними ночами думала я.

Байдужість приводила до депресії; брали наган і націлювали у скроню, але марно, тоді лезо до голення й різати жили...

Прийшли, врятували, ще й змовчали. Рухались, мов заведені ляльки: раз сюди, раз туди... Ні просвітку, ні життя.

*

Друга чужинка з далекої Америки. П'ємо солодке какао з тісточками в „Торгсін“. В очах розгублення й страх. Хоче пристосуватися, і то якнайшвидше, стати такою ж сіро-пролетарською. Вбрести не тільки себе, а вбрести й у себе ці всенівелюючі кольори. Щоб нічим, ні одною рисочкою не виділятись із загалу. Інакше... Але це важко... Звички, набуті там далеко від Москви, непомітно видають власницю. У неї така ніжно біла хустинка, обмережена довкола. Такі ніжні руки, чепурні нігти. Лише в очах жах — жах тропічної тварини, що попала у північні краї.

Що буде з пею?...

*

Знову одружилася... От так, не з любови, більше для захисту. Щоб не стати для загалу, краще бути для одного. Мав діти, це стало ґрунтом знайомства. Але все було чуже: мова, звичаї, саме життя.

Вий扎ли з Москви — просила — їдьмо в Україну.

— Мови не знаю, а бути чужинцем не хочу. Я був в Україні і знаю як трактують нас.

Це зближило, шанував у мені українку, хоч у родинному житті нераз ридала. Нетерплячий, довго не тримався праці. Весь тягар ліг на мої плечі Троє дітей і нас двоє. Несла мовчки, іноді щось бунтувало всередині, але страшна дійсність охолоджувала, притамовувала...

Черги, голодне животиння:

— „Ex! Самара, городок,
Очень развеселенький.“

В черзі давили жінок, роздягали на вулицях:

Да до чого ж ви довели?!“
„Жигули, ви, Жигули,

Почались арешти. Тухачевський... По вулицях Самари ходив самотній, передчуваючи кінець, страхіття України — Постишев.

Радила, благала: їдь до Москви, пересидь ці жорстокі жнива:
— Я не злодій!

Прийшли, забрали. У мене ж на руках троє. Тільки й багатства: три голодні роти. Ні праці, ні грошей, ні хати. До всього ж виклики в НКВД.

Йду продавати своє власне молоко — десять карбованців літр. Вертаючись обіймаю стовби, в очах чорно... Від стовба до стовба віддаєш щораз довшає...

*

Нові війни: фінська й німецька, зустріли під Москвою. Сяк-так, від 10. ранку до 3. ночі працюючи, животіла з дітьми. Спідниця з ковдри, спрефарбована. Чоловікова сорочка за блузку, старі валянці рятують чиї від морозу.

Під час евакуації большевиків — залишилась. Коли німці відступали, сказала:

— Вб'ю себе й своїх дітей!!!

Посадили в машину й вивезли, хоч мали суворий паказ не брати цивільне населення.

Врятували: а далі знову — голод, холод, страх. В очах привид мулатки Елізи із „Хатини дядька Тома“ — Бічер Стов: „Притиснувші

хлоячка до грудей, Еліза перескачує з одної криги на другу. Позаду неволя... спереду? Може рятунок?.. Може... смерть?.. Так і я: може... рятунок?.. Може... смерть?.. Рятунок, неймовірний, але рятунок прийшов... Маленька листівка з Праги. Ноги підкосились, і я стала навколошки.

Прага. Діти і я врятовані, але всі хотять йти. Йти в першу чергу. О п'ятій рано вже виходила з хати. О сьомій вечора поверталась додому. Мій зовнішній вигляд вражав, люди іноді гидливо відсовувались у трамваї, приймаючи за жебрачку. Чепурні, випещені пражани чекали... на „старшого брата русса“.

А я... Я знову пішла на вигнання... Єдине бажання врятуватись, не згинути... Втіма, пелюська втома — охопила мене, коли ми пішки пересікли баварські гори. Життя вимагало свого. Стояла під касарнями й благала брудної близини в американських вояків. Бажаючих багато, і німки мають перевагу.

*

Ми приречені, хотіли жити. Жити, конечно жити... Ми хапнули іншого повітря... Це ще не була воля... Але таке відмінне й свіже було це повітря, що робилось млюсно.

Байдужість зникла, та ми опинились перед новою стіною, незнаюю нам.

Як обійти її? Як перейти її? Як освоїтись у цім новім світі?...

Далі не треба оповідати Вам, Докторе; репатріяція, табори ДП. Це іще один ступінь, ще один закрутень того дикого й сумного животіння, що в ньому пройшли найліпші роки мого життя...

*

Вогник сірника робив химерний танок на стіні. У кімнаті сутеніло. Десь далеко доторяв ще один день.

Доктор мовчки схилився, поцілував руку Олександри Корнієвни й нечутно вийшов з кімнати.

Ол. Неприцький-Грановський

СВІТ СОНЦЯ

Вслухаюся в розквіт цілющій життя,
Що світлом яскравим мережиться в листі,
Що перлами, росами в срібнім памисті
Безжурно жартує, немов без пуття.

В гармонії ліпій, гри фарб і мети
Світ сонця в просторах пульсус віками
Та вабить грайливо до себе квітками,
Щоб вічно в осянім тремтінні цвісти.

Життя буде завжди так творчо іти,
Хоч нас вже з тобою на світі не буде.
Надхнення у сонця шукатимуть люди
Вже інші, щоб щастя в шуканні знайти.

Михайло Островерха

З ЦИКЛЮ: НАБОРЗІ

ВЕЛИКИЙ МУЖ МИСЛІ

Читаю про останні хвилини туземного життя того великого сміливця, палкого і, хочеться сказати „язикатого“ мислителя, завзятого й незбитого полеміста, поета, критика, тонкого аналітика й незрівняного мистця-естета Джованні Папіні. Відважний, інколи авантюрничий дух, але завжди глибокий. Останні роки він хворів, але завжди був активний — писав, чи пак, диктував своїй унуці, а вона писала його думки. Але прийшов час, що до нього підйшла смерть. Проте і вона не дала собі з ним ради — смерть приходила до нього помалу, так сказати б, іздолини підходила до нього. Спершу відняло йому ноги, потім руки, шию, язик. Розуміється, це була велика мука для такого бурхливого мужа думки. Але в цім спаралікованім фізично мислителеві до останньої хвилини жила й діяла інтелігенція. Свої думки передавав він до останньої хвилини своїй унуці при помочі азбуки, яку вона показувала йому, окремими буквами, а він виявляв знак згоди чи заперечення; і так вона записувала його останні думки. Ці слова, фрази, думки зложені доладу, давали — читаючи їх — живість і свіжість притаманну Папіні. Таким останнім його „нарисом“, „скеджія“, що ошоломив усіх, хто його читав, є його „Ля фелічіта дель інфеліче“, — „Щасливість нещасливого“. Це „правдивий духовий заповіт письменника, це торжественне ствердження „ін екстреміс“ його віри, його переконань, його послідовності“. В цім нарисі Папіні дякує Божому Провидінню, що в розкладі його тіла зберегло його найцінніші скарби: інтелігенцію, пам'ять, полет.

Папіні вже давніше виявив у своїх творах подив і глибоку пошану до св. Бонавентури, який своїми творами, стилем, захопив Папіні і був йому найбільше „свій“.

Справді, мало хто знає, що Папіні під час останньої фази війни 1939—1945 був склонився до Верні, в окрузі Умбрії, де колись св. Франческо Асізький дістав був стигми. Тут, у Верні, вступив Папіні у члени Третього Чина св. Франческа, прийнявши чернече ім'я: Бонавентура. І коли його сповідник прийшов до нього, щоб йому вже в хвилині переходу у вічність, дати останнє єлеопомазання, тоді, виконуючи обряд, вимовив ім'я Папіні — Джованні. На це Папіні останнім зусиллям щось невдоволено відмугкнув. В ту ж мить священик, зрозумівши тнів умираючого, голосно повторив ім'я: Бонавентура. Папіні втихомирився й помер із гомоном імені, яке він собі вибрал, як чернець Чина св. Франческа.

П'єро Барджеліні, який на IV Бонавентурянському Конгресі, що відбувся у Баньйореджіо при кінці 1956, виявив ці невідомі останні хвилини життя Папіні, твердить, що останні роки свого життя Папіні був заглиблений у думки й містику св. Бонавентури, зокрема — в його „Ітінерарію ментіс ін Деум“.

Великий муж мислі — великий приклад для правдивих мужів мислі! ..

МИСТЕЦЬ І ФАНТАЗІЯ

Мистець без фантазії, як риба без води! Фантазія для мистця, це той ідеальний, найкращий світ, яким і в якому мистець живе, діє, в ньому є паном, щасливим і творчим.

Ось зупинитися б на байкареві — Гансові Христіянові Андерсенові. Уродився він в Оденсе в Данії 2. квітня 1805. Його мати — прачка, батько — швець полатайко, але з душою поета. Він, як каже син, усміхався лише тоді,

коли вголос читав, а син слухав, „Тисяча й одну ніч“. Влітку, в неділю, Ганс ішов з батьком у ліс, де збирал суніці й квіти. А жили вони в маленькій хатині, з якої входилося до комори, а з комори можна було вийти східцями на крівлю хати. І туди лазили його „Пастушка й коміндр“, які, вилізши на крівлю, побачили „широкений світ“. На крівлі хати, у висячих коробках мати Ганса насівала петрушки, цибулі, а для Ганса Христіяна, у його казках, були це — наче колись угородах Семіраміди! — для Герди й Кей пречудові рожі.

МИМОХОДОМ...

... А я знову з Михайлом Морозом! Десь критик каже таке: щодо Сезана, якщо він і клав зусилля дати три виміри з деякими геометричними дис-композиціями (що інколи робили й старовинні мистці), то й він робив це із сумлінності — утривалювати на полотні те, що бачив. Але ніколи не робив цього з амбіції, щоб творити нову дійсність, — як на це претендують сучасники, які покликаються на його приклад.

І в М. Мороза я бачу, що він не заходить давати на своїх полотнах того, чого немає, а дає те і таке, яким бачить його — через творчу призму своєї душі — у природі.

І цим Мороз єдиний у нас! А тому всі, чужинці й наші, тяму ї, оглядаючи його твори, прицмокують!..

ЩИРІСТЬ MATISSE

Раймонд Есколі є написав оце працю: Matisse, ce vivant. Автор, узвівши традиції та формациї цього „революціонера“, пише, що на Матісса впливали Ель Греко і Сезан, Тернер і Гюстав Моро, Ренуар і Моне, Сера і Сіньяк. Отож багато мистців мало на цього вплив, а він і не соромився того впливу, ще й сам широ признавався до цього. Автор, Р. Есколі, наводить один анекдот, що його оповів йому Роль Дюфі. Матісс малював (у приявності Р. Дюфі) морський краєвид. Але цей краєвид не „співав“ йому так, як він хотів; не вдавалось йому схопити, чи пак віддати на полотні „нежданне“ сяйво світла Середземномор'я. Нестподівано, кинувши в море всі імпресіоністичні теорії, Матіс ухопив трубку чорного кольору й на полотні сильно накинув рами вікна. І того дня він отримав бажане світло!..

Гемпстед, січень 1957.

Хуан Рамон Хімéнес

ТИ СВІТЛО

Доземе світло,
ти світло;
високе світло,
ти світло золоте;
ти світло мерехтливе,
ти світло.

А я сліпа, глуха, німа, позема чорна тінь.

Переклад Р. О. Климкевича

Дмитро Гонта

Отаманщина

(ОТАМАН БОЖКО)

Коли згадувати про отаманщину, таке особливе явище в часі наших визвольних змагань 1917-20 рр., то, здається мені, для зрозуміння її конечно треба кількома словами сказати про те тло, на якому вона виросла. Тому почнемо, як той казав, з кінця, з того часу, як цариця Катерина скасувала останні козацькі вольності. Після того козацька старшина помалу почала переводитись — пішла творити московську великороджаву. Високоосвічене духовенство, особливо могилинців Москва перетягнула до себе. Як кажуть дослідники, в 18—19 ст. на Московщині не було ні одного єпископа-москаля, самі українці. Може це й перебільшення, але дуже недалеке від правди. Селянство було закріпачене, лишився невеликий козацький стан, з якого Москва зробила пікінерів і творила свою кавалерію. Вільні козацькі землі цариця роздаровувала своїм любимцям, які заселювали її москвінами. Ще поки жили ті, що пам'ятали козацькі вольності, не давали народові заснути, але вони поволі вимириали, вимирило й наше духовенство і московщилася наша Церква, яка єдина ще гуртувала біля себе обездолений народ. Все більше й більше московські некультурні чопи, фаворизовані зайдами панами, що були вухом і оком окупантів, опановували наші святині і народ запрягали в ярмо.

Та коли в 1861 р. скасовано кріпацтво, селяни кинулися творити своє нове життя. Втішившись куцою волею, скоро забули про кривди, які їм робила Московщина. Селяни помалу почали обростати пір'ям, і їх перестав цікавити цілий світ. Земля давала добрий прибуток, дуже мало вимагаючи праці біля себе — вистачило трохи пошкрябати цілину, кинувши кілька зерен, які вона повертала сторицею — податки відносно були невеликі, школі не було, з приводу чого селяни не дуже й сумували, бо треба комусь худобу пасті та біля поля ходити. Міста були чужі, всюди була чужа московська мова, тож дядько сіяв, орав, випасав по широких степах отари овець, яким не знав ліку, і жив тільки собою та для себе.

Десь колись знайшовся старий дідуган, що згадував про волю, старі діла козацькі, про які розказував йому його дід, показував на високі могили, якими всіяна степова Україна, часом забрів на хутори сліпий кобзар, то вже він тут одводив свою душу і не одну сльозу витиснув з очей та не одно збудив закам'яніле серце.

Ці бояни-кобзарі своїми думами козацькими та піснями ще найбільше будили національну свідомість і пригадували нащадкам козацьким чиї вони діти. І коли в роки революції зірвалася Україна до великого змагу, то не помилюся, коли скажу, що великою мірою це сталося завдяки нашій пісні, яку з села в село носили кобзарі.

Були в нас і письменники та вчені, були пізніше і політичні партії, але то все в містах, а село було темне, неписьменне здебільша і байдуже до того, де діялось. І коли прийшов великий зрив, більшість народу була неприготована до нього. Навіть провідники тодішні, політики наши спочатку не думали дальше культурної автономії в межах російської імперії.

Та все таки серед народу були одиниці, що знали історію свого краю. Може вони чули їх кобзарів, що співали про давнину дії та про славу козацьку, може від батьків своїх чули про те, що було колись на Україні. В кожному разі з вибухом революції вони виринали по всій території російської імперії. І вони були ті, що перші кинулися творити власне військо. Чимало було тут і романтики, це правда, але й свідомість національно-дер-

жавиницька відіграва в них не маловажну роль. Це були переважно молоді люди, не вище тридцятки, багато було і молодших, переважно молодших старшин, прaporщиків, поручників і десь-не-десь, в рідких випадках, трапився старшина старший. Молодь всюди була перша; вона горіла вогнем взяття, хотіла вже мати свою армію, свою державу, думала більше серцем, як розумом, а старші навпаки, підходили до справи розважно, обережно, бо ану ж, мовляв, все це тимчасове, ану ж колесо революції повернеться в інший бік. До творення військових частин вони підходили помалу, але грунтовно, і тому їм важче було приєднувати маси війська. Молодь же захоплювалась змісця романтикою, в уяві вже маршували козацькі полки, горіли червоні жупани, трали баскі коні під козаками, і мрію кожного була кіннота, бо й який це козак без коня? Коли ж це були пізні частини, то тільки до часу, поки роздобудуть коні. Це впливало на маси, між якими також була перенажно молодь. Вони разом із своїми провідниками мріяли воскресити козацчину. Єдналися в чоти, сотні, а далі в полки та дивізії. І тоді вже силою фактів приєднувалися до них вищі старшини, одні з національної свідомості, другі з бажання рятувати свою шкіру. В таких бо добровільних з'єднаннях витворювалася відразу своєрідна дисциплінованість і дружній, можна сказати, братерський порядок, де всі стояли за одного а один за всіх, отож і вигідно було якомусь, скажімо, полковникові мати за собою організовану масу відданих і озброєних вояків в ті бурхливі часи, коли дуже часто над старшинами, особливо старшинами, відбувалися самосуди. І лише через нерішучість наших проводів у перші дні революції, по військових з'їздах у Києві, ця сила була змарнована.

Большевики, кинувши гасло про демобілізацію, здеморалізували цілковито салдатські маси, які здебільша й розбрелися по домах, бо війни нікому вже не хотілося.

Але частина романтиків не піддавалася таким настроям. Вона, почувши болю, почала з власної ініціативи творити козацьке військо, Вільне Козацтво. А що маса стала байдужа, бо перший запал революції минув, ці романтики одягали яскраві козацькі жупани, шапки з різокольоворовими шликами, роздобували шаблі, коней, якими в багатьох випадках поприїздили з далеких частин з фронту, і починали біля себе туртувати переважно молодь, таку, як вони самі.

Це було в ті часи звичайною картиною, що її часто можна було побачити під час масових маніфестацій, які відбувалися при різних нагодах, як ось суне непроглядна маса народу з портретом Шевченка й національними прaporами, а замикає похід сотня, чи й більше козаків у різокольоворових жупанах, в шапках із шликами, на переді якої, красуючись на гарному коні, єде сотник-жовтодзюб з чорним пушком над устами — борони Боже, було голити вуси, це було не по-козацькому.

І зараз стойть образ перед моїми очима: в липні 1917 р. стою на мілицях на Катеринославському проспекті під час якоїсь маніфестації і бачу — їде понад сотня козаків на чудових конях, в яскравих жупанах — деякі з козацькими оселедцями на головах. Веде їх красунь сотник Яценко. З яким ентузіязмом вітали їх маси народу і як жалував я тоді, що не міг бути разом з ними! А разом з тим пригадалися мені й слова Шевченка: „не встануть гетьмани, не покриють Україну червоні жупани“. І коли наднесли портрет Шевченка, я в душі казав юому, „а бачиш, Батьку, помилувся! Воскресла Україна, і покривають її червоні жупани і що далі, буде більше таких, як оці“.

Отак у ті бурхливі дні народжувалися отамани, які ставили собі за амбіцію якнайбільше зорганізувати козаків — оборонців України. І коли в грудні 1917 р. ми перший раз бились з большевиками в Катеринославі, які захопили частину міста, особливо ж промислову, нас було вже не одна сотня, а багато більше. І цікавий ще один момент в ті бурхливі часи: дуже багато

старшин, особливо молодших, вступали до козацьких частин простими ко-заками, ігноруючи московські ранги. Ясно, що за дуже короткий час вони діставали відповідні призначення, бо прибували люди і треба було їм призначати провід. І вони вели козаків, показували чуда хоробрости, б'ючися один проти десятка московських зайдів, які сараною лізли на наші կулемети та імпровізовані панцерники, густо поливаючи кров'ю і без того родючий чернозем України. І вже в цих перших боях москвина показували свою жорстокість. Горе тому козакові, що необачно попався їм у руки, його му-чили в нелюдський спосіб, а часто знущалися й над трупами. По цих перших боях москалі пізнали гайдамаків з оселедцями, які билися до останнього на-бою, ні один козак, який носив оселедця, не здавався живим у неволю, бо знов, що його чекає.

Так вогні боротьби народжувалася українська збройна сила. Та не легко було її організувати, треба було мати багато гарту, витривалості й віри в свою ідею, щоб із цих „хахлів і малоросів“ зробити українців. Рук до праці було небагато, та й ті були мало свідомі, майже не знали своєї історії, українцями стали з днів революції. Часто на зборах засипали такого організатора такими питаннями, що він бідний не вмів дати відповіді.

Соромно стає ще й тепер, коли по 40 роках згадую, як приходилося організувати вільне козацтво на Запоріжжі, де історія наша писана кров'ю, де навколо козацькі могили, ревуть Дніпрові пороги, де часто потоки вимивають рубані черепи козацькі, де діди розповідали своїм онукам про юлю колишню, про діла давноминулі, про які їм розповідали їхні діди. І приїхавши туди, ми, новітні козаки, в жупанах, при збройі козацькій, хоч і не запорозькій, а, скажемо, кубанській, на конях — щодо збройі й коней, то це вже було амбіцією, щоб вони були найкращі — збирали сход у такій, скажемо, Кам'янці Лоцманській чи Кодаку, і починали говорити дядькам про Україну.

Десь у якійсь тісні зустрічається це слово Україна, а що вона означає, вони не мають зеленого пояснення. Що вони хахли, не москалі, це вони зна-ють, що вони потомки козаків запорозьких — це також їм відомо, що отам, над Дніпром стоїть напівзруйнований хрест, а на нім старий напис „тут по-коїться раб Божий Іван Сірко, кошовий Війська Запорозького“, що на цвинтарі є нагробки старинні на могилах братчиків запорозьких, це теж вони знають, але Україна, як держава, це нове поняття.

Скільки треба було зусиль, щоб пояснити, втовмачити в голови цих гречкосіїв, що саме вони і ті пороги, ті могили і все довкруги і є та Україна, Оті хрести на могилах, оті черепи, що їх вони виорюють, обробляючи свої лани, то прадіди їхні, які поклали голови свої за цю Україну, щоб вона була вільна, самостійна, як і інші держави світу, щоб вони були господарями у своїй державі, щоб могли вчитися, хвалити Бога в своїх церквах, у своїй рідній, а не московській мові.

І нераз падає питання якогось дядька: „А дозвольте вас спитати, пани козаки, то це 'значить і дітей наших, як прийде та Вокраїна, то буде учити по-мужицькому? Це щось не понятно! Гм. Тут дехто вчить дітей, щоб значить на панів вийшли, а Вокраїна хоче назад повернати?“ Знову другий: „А дозвольте спитати: Ви кажете, що ми знову будемо козаками, а скажіть будь ласка, по скільки десятин Вокраїна буде приділяти на душу? Чи так, як у донських та кубанських козаків, чи інакше? І чи коней та зброю буде видавати Україна, чи кожний сам мусить придбати, і до яких років козак буде в чинній службі, чи до 50 чи менше, а яка буде уніформа?

Отже комбінуй, пояснуй, задовольняй питання іменем України. По довгих поясненнях нарешті вони погоджуються, що вони справді українці. І, якщо правда, що пани козаки кажуть, то і власть підходяща. А потім підходить кульмінаційна точка, а саме, ціль нашої поїздки. Отже коли і наділи будуть добрі, і податки невеликі, і служба недовга, і розплідники коней

будуть казъонні, не кажучи вже про зброю, і власть підходяща, то тепер — дух забиває, соромом палає обличчя, як їм сказати, тепер, коли вони вже довідалися, годину чи більше тому, хто вони, як закликати їх, щоб уже тепер, зараз йшли боронити ту Україну, класти за неї свої голови.

Але немає ради, мусить бути Україна вільна і мусять бути ті, що готові жертвувати для неї всім, навіть життям. І вище підносяться наші голови, коли починають зголошуватися один, другий, боронити ту Україну. Одні записуються з тим, що старшина (війт) за день-два збере і привезе їх до губерні (Катеринославу), інші вже збираються, часто знаходяться коні військові, сідла нові московські, а дехто десь з горища і старе ще козацьке сідло чи шаблю добуває.

І за пару годин із балки у степ широкий трійками виїздить кілька десятків вершників, лунає пісня „Ой на горі та женці жнуть“, а поперед них безвусі, з сяючими обличчями, горді з успішно виконаного обов'язку організатори нової збройної сили для своєї держави.

І коли тепер, з перспективи 40 років, поглянемо в минуле та підсумуємо пройдений шлях, то нема чого соромитися — з „хахлів і малоросів“ зробили націю, з нічого створили збройну силу, яка чотири роки боролася проти переважаючих сил загарбників в одвертому бою, а потім багато років московський окупант не міг дати собі ради з повстанцями. Ми горді з того, що на наших прикладах виховалося покоління, яке продовжувало і далі продовжує наш змаг у лавах УПА.

Отак у ті бурхливі дні на просторах України народжувалися отамани: Махни, Волохи, Тютюнники, Божки і багато-багато інших. Щоб бути отаманом, треба було бути непересічною людиною, треба було чимсь імпонувати своєму оточенню. Отаман мусів бути рішучим, хоробрим, добрим організатором, мусів чимсь визначатися, мусів уміти опанувати масу, яку діставав у свої руки. В даному випадку я кажу про отаманів ідейних, які, не шкодуючи своїх сил, збиралі маси, щоб поставити їх в обороні свого краю. Не їх вина, що наша вища влада не зуміла їх підпорядкувати собі і заставити виконувати свої накази. Вина радше верховного командування, що може, часом занадто толерантно ставилося до деяких учинків окремих отаманів, з яких неодному треба було стяти голову за своєвідля, але, на жаль, замало в нас було борців за визволення свого краю, щоб можна було так розправлятися з деякими. І зам'яка була рука, а ще м'якше серце в Гол. Отамана Петлюри, який дорожив кожною українською людиною.

Над постаттю одного з таких отаманів хочу довше спинитись, бо це не був пересічний отаман, над яким переходиться до порядку денного. Задто багато за нього згадувалося в нашій літературі, в історичних працях про наші визвольні змагання (полк. Середа, в Літописі „Червоної Клини“, „Отаманін“; спомини адютанта Гол. Отамана полк. О. Доценка, ген. Капустянського, ген. Вишнівського й інших). Мені доводилося зустрічатися з авторами цих праць, питати їх, звідки вони мають ті дані, що їх подавали про отамана Божка в своїх працях та ніхто з них не міг сказати мені нічого конкретного. Познайомився я з автором „Отаманін“ на зізді УЦК у Варшаві, доказував йому несолідність, безконечні фантазії в його спомінах, які він діставав від людей, що також передавали перекази з балачок „баби Параски“, балакав на цю тему з ген. Капустянським, звертав йому увагу на те, що він також у багатьох випадках був фальшиво інформований. Крім того, в часи еміграції з 1920 р. доводилося багато разів чути різні несотоврені речі, щоб понизити пам'ять одного з тих, хто чимало причинився до оборони України і згинув за неї від підступної руки зрадників України.

Цією людиною є отаман Юхим Божко, організатор і командир „Запорозької Січі“. Як людина, що добрий рік стояла дуже близько до нього, хочу на скільки дозволить мені моя пам'ять, безсторонньо висвітлити цю постать і її роль в наших визвольних змаганнях.

(д. б.)

Гр. Лужницький

Микола Садовський

1856—1933

I.

1956-го року минуло сто років від дня народження одного з найвидатніших акторів і режисерів українського театру, основника й директора першого постійного театру в Києві, Миколи Тобілевича, який увійшов в історію українського театру під прізвищем Садовського. Сучасні надали йому почесне ім'я „корифея українського театру“.

Садовський походив з родини Тобілевичів, яка, як це нерідко в історії мистецтва трапляється, дала українському театрів чотирьох знаменитих акторів — трьох братів і сестру — та одного з найвидатніших українських драматургів. Народжений в Костоватому, на Херсонщині 1856 р., Садовський вчився спершу в реальній школі, а потім, в 1877 р. вступив до війська і брав участь в російсько-турецькій війні. В 1881 р. покидає військо з рангою підпоручника і вступає до театру Г. Ашканенка. З того часу й починається його праця, як актора й режисера. Працює в трупах М. Кропивницького, М. Старицького, в 1888 р. організує власну театральну трупу, в 1905—1906 р. стає директором галицького театру, в 1907 р. творить перший постійний театр на східноукраїнських землях, у Києві. В 1918 р. емігрує з Києва, якийсь час перебуває у Львові, в Празі й Ужгороді, а в 1925 р. повіршивши обманові „радянської“ України, вverteається до Києва, де і вмирає, відмовившись від керування театром і від „соціалістичного“ мистецтва. Разом із Садовським скінчилася і та епоха, яка в історії українського театру називається епоховою „побутового реаліму“.

Щоб зрозуміти цю епоху, яку згодом її ж епігони дуже спримітували, треба пригадати ті умовини, серед яких вона творилася. Український театр, що початками своїми сягає дохристиянських часів і якого корінь лежить в українських народних обрядах (як „Купало“, весілля, колядки та гагілки), в різних епохах історії української культури виявляв різне обличчя (шкільний театр, початки комедії, вертеп тощо), та коли українські землі находилися під владою зайнанців, український театр, що не був і не міг бути виявом якоїсь окремої верстви народу, в силу умовин приймав на себе обов'язок розбуджування і збереження української національної свідомості. А пригадкою такої національної свідомості було життя села, бо вслід за українською шляхтою майже поголовно спольщилась і помосковщилась українська інтелігенція, а міста стали неукраїнські. Народне життя українських мас було (від ноші до пісень і танків включно) незвичайно кольоритне, а через те й театральне. Та й уся історія українського народу була того роду, що так і просіглася на сцену, — як з уваги на зовнішні ефекти, так і з уваги на бурхливу силу патосу. Український театр став виявом цих двох сил і через те величезним двигуном національної свідомості. Для окупантів, москалів та поляків, потім і німців, це була повна чару егзотика, а для здебільшості українців, це була пригадка, що колись і вони належали до цього народу“. Для всіх інших це було своєрідне впорснення життєдайної сили до боротьби за існування. І поки це впорснення було надхнене правдивою любов'ю, побутовий театр стояв на висоті мистецтва, коли ж епігони або наслідувачі, не зважаючи на відмінні обставини, а то й на зовсім відмінний дух часу, із різних спонук почали відновлювати „побутовщину“, вона стала примітивізмом.

Немає сумніву, що початки побутового українського театру були одним

із причин відомого „указу“ в 1876 р. силою якого московські окупанти забороняли і так обмежений розвиток української літератури, а театральні вистави українською мовою забороняли зовсім. На яких тридцять років український літературний рух був цілковито на східних українських землях припинений. Та щодо українського театру, то „указ з 1876 р.“ цей вічний символ московської „культури й толеранції“, спізнився. Розвитку українського театру здергати вже не було можливо, а надто, що коріння його було глибоко в народних масах. В дійсності цей указ в життя не ввійшов, бо тут і там місцева адміністрація дозволяла на окремі театральні вистави, якщо вони мали, напр., якусь благодійну, харитативну ціль. Вистави аматорів здебільша відбувались в приватних домах при зачинених дверях і без продажі квитків. У Києві в тому часі мали велике й вигідні залі в усім улаштуванням для домашніх вистав (які, звичайно, дозволу не потребували) у своїх мешканнях проф. О. Кістяківський і О. Кониський. Там грала молодь, а на вистави збиралася чи не вся українська громада Києва.

Та професійні театри не могли ставити українських вистав, тимто й деякі українські актори, (як напр., Марко Кропивницький), якийсь час мусіли служити в московських театральних трупах. Але ніхто з діячів українського театру не припиняв своєї праці. Всі вірили, що цей „указ“ довго не вдергиться. В тому часі ентузіяст українського театру М. Старицький починає свою працю над суспільно-побутовою п'есою „Не судилось“, М. Кропивницький пише п'есу „Поки сонце зійде, роса очі війсть“, М. Лисенко працює над обробкою своїх опер, Ніщинський опрацьовує „Вечерниці“. По всій Україні відбуваються аматорські вистави, і ніби всюди йде підготова до відкриття нової сторінки в історії українського театру. Початком цієї нової сторінки в історії українського театру певною мірою можна вважати аматорську виставу в Бендерах, в якій брала участь дочка українського політика з-під Ніжина Марія Адасовська і старшина місцевого військового гарнізону Микола Тобілевич, пізніше відомі в усій Україні як Марія Заньковецька й Микола Садовський. Від 1887 р. аж до 1909 р., тобто повних 22 роки, Марія Адасовська чи пак Марія Заньковецька була партнером Садовського в життю і на сцені. І як М. Садовський перший відкрив у ній геніальний талант і перший промостили їй шляхи до театру М. Кропивницького, так і М. Заньковецька впродовж 22-ох років була джерелом акторської творчості для Садовського. Після 1909 р. Садовський уже не був творчим актором такої міри, як до 1909.

Але як в історії українського театру Садовський-Заньковецька залишили по собі велику славу, так у приватному життю Марії через любов до Садовського, — як пише Н. М. Лазурська у своїй »Біографії¹⁾« — доделося навіть вазнати прокляття батька й вигнання з рідного дому. І хоч згодом співжиття Заньковецької з батьком, якого вона безмежно любила, наладналося, ця особиста драма Заньковецької відбилася дуже на її життю і творчості.

Найкраїніші ролі Садовського були виконувані із Заньковецькою, ролі ж, які Заньковецька виконувала із Садовським, досі, за словами критики, були неперевершені. У „Натаці Полтавці“ вона була Наталкою, Садовський Миколою, в „Невольнику“ — Яриною, Садовський Степаном, у „Назарі Стодолі“ — Галею, він Назаром, у „Наймичці“ вона Харитиною, він Панасом, у „Глітаї“ вона — Оленкою, він Андрієм, у „Безталанній“ — вона Софією, він Гнатом, у „По ревізії“ — вона була Пріською, він писарем, у „Дві сім'ї“ — вона Зінькою, він Самросем, у „Циганці Азі“ — вона була Азою, він Василем. А виконання їхніх роль, як писала тодішня критика²⁾, „перетворювала їхні діялоги на чудові дуети, музично стрункі, насичені почуттям

¹⁾ За С. М. Дурпліним, Марія Заньковецька, „Мистецтво“, Київ. 1955, ст. 215.

²⁾ я. в. ст. 217

і пристрастю. Голос Заньковецької — м'яке меццо-сопрано і оксамитний теплий барітон Садовського були вокально споріднені і при тонкій музикальності артистів давали у цих сценах-дуетах незвичайну сполучку вокальної партії з драматичним ритмом ролі».

Садовський, високий ростом, гарної будови тіла із виразним обличчям та знаменною розробленістю в усіх регістрах голосом, був зразковим героєм-любовником, сильні драматичні тони у нього поєднувались з ніжним ліризмом чи безпосереднім стихійним гумором і тому з рівним успіхом він міг бути молодим драматичним героєм в історичній трагедії так і першим любовником у побутовій драмі. Ця широка скаля таланту Садовського вповні відповідала скалі таланту Заньковецької, яка теж легко відтворювала драматичну постаті Марусі Богуславки, як і лірично-драматичну постаті Наймички, чи лірично-комічну Цвіркунку. Садовському чуже було те, що нищить кожного актора: патос і позування. Своїх роль він не грав, не грав „дієвої особи“, але він нею був, найбільший вибух темпераменту чи розмах почуттів Садовський подавав так просто й безпосередньо, що затрачувалась різниця між дійсністю і грою. Така безпосередність і простота має певні негативи: із вибухом почуттів, чи пристрастей, проривається цілість мистецького образу сценічної постаті, тобто актор втрачає естетичну міру. Та коли він має відповідного партнера чи партнерику, яка силою свого таланту (так як це було у Садовського із Заньковецькою) контролює, стише або підсилює його гру, тоді цілість і гармонія мистецького образу повністю захована. Могутньому талантові, яким був Микола Садовський міг протистояти тільки гений Заньковецької і це позначилось у грі Садовського після 1909 р., у якого, як часто зазначувала критика „гра йшла на відкритому темпераменті“.

Садовський був не тільки високої якості актором, він був і добрым стилістом. Його театральні спогади³⁾ написані так живо, що й до сьогодні не втратили своєї сили, хоч від часу їх написання минуло саме 50 років. Можна навести маленький образок, коли акторів українського театру (М. Кропивницького) після вистави „Назара Стодолі“ й водевілю „Як ковбаса та чарка“ перед царем Олександром III, у Петербурзі, запросили до царської льожі представитись цареві й цариці. Тому й грали ці дві п'єси, бо в канцелярії Імператорського театру заявили, що „Його Величество хочуть бачити трупу й що треба вибрати таку штуку, щоб вона була не довга й не коротка, щоб була й драматична й комічна, щоб не стомила Його Величества й щоб мала гарну обстанову й костюми“.

Усіх виконавців запросили до царської льожі, не даючи їм навіть переодягнутися. „Я на ходу таки одірвав вуса й кинув — пише Садовський, — а М. Л. Кропивницький, як був на сцені у лисій, як коліно, перущі, в однім чоботі на одній нозі і в червоній панчосі на другій, смиренно почимчикував до царської льожі. Коли ми ввійшли до льожі, генерал Грессер занонсував: артисти, ваше величество. Цар почувши слово »артисти« повернувся до нас лицем. Це була величезна на зріст людина з плечима в косовий сяжені і не дуже довгою обкладистою русявою бородою, трохи лисуватий з лоба. Він тихо підійшов до дверей (де стояли актори), а мені через щось у цей момент здавалося, що душа Кропивницького швидко, швидко побіга спершу в п'ятирі, а потім в червону панчоху, а звідтіля прожогом і полинула в рідний край по-дорозі в благодатній Бобринець.

— Знаменно, справді прекрасно! — сказав цар, лагідно всміхаючись, — дякую! А де ви грали? — звернувся до М. Заньковецької. У неї видимо від ляку теж душа сковалася в п'ятирі і вона мовчала. Бачучи, що

3) „Мої театральні згадки“, ЛНВ, 1907, т. 39, ст. 205 і даліше.

треба дати відповідь, я осмілився і промовив за неї: на Півні, Ваше Імператорське Величество.

Він глянув на мене й привітно хитнув головою.

— А ви теж на Півні? — звернувся до А. Затиркевич. — Та теж видимо вирядила свою душу до Прилук, бо мовчала.

— Так точно, Ваше Імператорське Величство, — почувся голос Сакаганського у відповідь.

Душа Кропивницького долітала вже до Бобринця. — Ви? — звернувся цар до нього і мов з далекого степу, задихаючись від шпаркої втечі, душа його пробреніла тихим голосом:

— На Півні Ва... Ваш... — голос обірвався і видимо душа вже вскочила в хату й хутко зачинила за собою двері“.

Тихо й незамітно проминув 100-літній ювілей одного з найбільших акторів українського театру М. Садовського. На рідній землі большевицькі окупанти не можуть йому простити, що він „після жовтневої революції залишив батьківщину, шукав нового шляху для себе й мистецтва в буржуазній безвиході, в чужій стороні“⁴⁾ А на еміграції, серед нового поселення теж „якось“ забулося того, хто був співтворцем не тільки одної з найкращих сторінок історії українського театру, але й дав спонуку до постання класичної української драми.

Н. П.

Нобелівські премії

Ф. МІСТРАЛЬ І Х. ЕШЕГАРЫ

Четверту літературну премію Нобеля за 1904 р. одержали два автори — провансальський поет **Фредерик Містраль** і еспанський драматичний письменник **Хосе Ешегарай**.

Надхненний поет Провансалії **Фредерик Містраль** (1830—1914), це один із тих письменників, що вже на порозі своєї літературної кар'єри за знали великої пошани серед свого народу та здобули високе признання європейського літературного світу. Це був справді незвичайно талановитий поет, який всю свою літературну творчість присвятив рідній Провансалії. Він був один з перших, що впровадили в літературу народну провансальську мову та започаткували її відродження. В 1854 р. Містраль оснував разом із іншими провансальськими поетами, як Руманіль, Обанель, Ребуль, Адольф Дюма, Ф. Грас, товариство т. зв. „Фелібрів“, які поставили собі завдання розвивати провансальську народну мову в літературі, нав'язуючи до світлої традиції трубадурів. Містраль почав свою творчість «двоюма поемами» в французькій мові, з якими прийшов наперед до своєї матері-селянки. Та мати, що вірила в провідну зорю свого сина і сприймала його більше відчуттям як розумом, не зрозуміла французької мови. Це було зворотною хвилиною для молодого Містраля на його літературному шляху. — „Нумо писати мовою наших матерей“ — звучав його заклик до молодих поетів Провансалії. І відтоді він всі свої твори писав рідною мовою Провансалії.

Велику славу здобув собі Містраль як серед свого народу, так і в літературному світі того часу своєю претарною ѹділічною поемою „Мірέйо“ (здрібніле ім'я Марії, вроді Марійка), в якій оспівав романтичну любов бідного

⁴⁾ Дурилін, Я. В. ст. 219.

сільського хлотця і багатої шляхетської дівчини. Це був перший його твір узагалі, а з провансальського життя і провансальською мовою зокрема.

Ця майже невідома і забута провансальська мова залипла в поемі Містралью багатством кольорів і відтінів і цим викликала велике захоплення в читачів та признання. Французький поет і письменник Ліамартін влаштував їому в себе в Парижі окрім прийняття, де прочитав його поему і дав їй високу оцінку. Він казав, що ця поема, це „обожання Провансалії і провансальців. Своєю повнотою життя, багатством літературних постатей, плястичністю образів і чарівністю мови поема ця висувається на рівень найвизначніших витворів людського духа, а окрім епізодів, в яких виразилися так природно наївні почування, належать до найдосконаліших, які тільки хотіть бути у тому роді дотепер виразив. Вона є пишним запашним цвітом з розкішно розквітлого дерева провансальського відродження“.

В дальшій своїй діяльності Містраль поєднує в собі поета, науковця і громадянина-патріота. Одержані добру класичну освіту Містраль захопився і класичною літературою. Захоплення класикою він зумів поєднати з глибоким відчуттям народних традицій і духа народної мови та пісні, що колись лунала із уст трубадурів. Свій поетичний талант, усе своє знання і гарячі патріотичні почування він віддав на службу рідній Провансалії. Він хотів добитися суверенности своєї країни і науковими даними доказував її самобутність і давність у порівнянні з французькою культурою. Специфічні риси провансальської мови, яка зберігає давні романські форми, були спонукою до філологічних студій та головним атутом у його „латинській концепції“ за те, що Провансалія, це інтегральна частина давньої середземноморської культури і тому має право на суверенне становище в сучасності. Це не значить, що Містраль домагався повної політичної незалежності від решти Франції, він тільки прагнув культурної суверенности, домагався права розвивати провансальську культуру, якої коріння сягали в глибоку давнину. Таке завдання ставило собі засноване Містралем та іншими прозаиками та письменниками літературно-мистецьке товариство „Фелібріж“, якого Містраль був довгі літа „канульє“ — головою і законодавцем. Це товариство домагалося в своєму статуті, щоб у всіх школах Провансалії наочання відбувалося в провансальській мові і щоб ця мова була урядовою мовою у південній частині Франції. Фелібри присягали на вірність поезії, любові і Провансалії.

Містраль — ідеаліст у сприйманні світу. Він любить життя та сприймає суть його як ілюзію, невловимий міраж. Як романтик, він залюбки затлиблюється в минуле та виявляє своїми творами поезію, скриту в віках. Природу оспівує широко й безпосередно, але радісно й бадьоро, не як у романтиків, з почуттям жалю й розpacі. Подібне відчуття природи виявляли античні письменники, Вергелій, Гораций, Теокрит, Аристофан та ін. Містраль і вийшов з їх школи і в своїй творчості відбив це здорове сприймання природи, на лоні якої жив він сам і його постаті. Виразом цього і є його поема „Міреїо“, яка принесла йому стільки слави. Він одержав за неї нагороду Французької Академії, а відомий композитор Гуно взяв поему за лібретто для своєї опери „Міреї“ (1864).

Пізніше появляються дальші його поеми — „Каленко“, „Золоті острови“ і „Нерто“, драматична поема „Королева Йоанна“ та поема „Пісня Рони“. Темою „Каленко“ є теж, як і в „Міреїо“, любовна історія провансальського юнака Каленко з гарною графського роду дівчиною, яка прагнула слави й багатства більше як любови. Обидві ці поеми доповнюють одну ітворять певну цілість образу минулого й сучасного Провансалії.

„Золоті острови“ — це збірка ліричних поезій, а поема „Нерто“ побудована на основі переказу про запродання душі чортові, подібно як у „Фавсті“ Гете. Але в цій поемі Містраль висловив певну філософічну, а радісне

теологічну провідну думку. „Як син католицизму, — писав він у листі до одного приятеля, — я часто смутився, бачивши суперечності між релігійними догмами і модерними ідеями. В розвитку людського роду я бачу гармонійний поступ, тому і вважаю, що поступ є еманацією Бога, вислід його творення. Але коли Бог є будівничий, то чорт є його робітником і кара за його чортівську гордість полягає в тому, що він бачить, як його діла в результаті причиняються до прославлення Бога“, значить доказують абсолютну вищість Бога і безсилля сатани. Отже ця поема „Нерго“ є ширим віровизнанням Містраля і гострий засуд зарозумілості науки, яка намагається аналізувати Бога від світу.

В старшому віці Містраль займається ще етнографією Провансалії. В 1886 р. він видає лексикон старої й сучасної провансальської мови та розбудовує етнографічний музей, на який пізніше жертвує свою нобелівську премію. В свою пізню поему „Пісня Рони“ (Рона — назва ріки в Провансалії) з життя рибалок він вплітає цілу низку народних обрядів і пісень. Останній його твір, це останній овоч збору південних країн — в якім він каже: „Дні холоднішають . . . всі познаки говорять мені, що зима моого життя вже прийшла і я мушу не гаючись збирати мої оливки та принести чисту оливу на Божий вівтар . . .“ За два роки після цієї збірки Містраль помер (1914).

Другу половину премії за 1904 одержав **Хосé Ешегарай** (1832-1916) — репрезентант еспанської драми того часу. Він перебував постійно в центрі політичного, наукового й літературного життя Еспанії, в Мадриді. В молодості він учительював, та в 1868 р. революція вивела його на політичну арену. Його вибрали до конституанті, де він займав високі урядові становища. В науці Ешегарай віддавався студіям математики, а також геології та філософії. Тільки після сорокового року життя Ешегарай посвятився літературі. Перші його п'єси з'явилися 1872 р. — це комедії і романтичні драми. Чільні його драми прозою і віршем, це „Божевільний чи святий“, „Великий Галето“, „Син: Дон Жуана“, „Маріянна“ та деякі історичні драми. Критики поділяють назагал драми Ешегараю на дві головні групи: перша це романтичні драми, вроді історичних легенд, і друга — драми з сучасною тематикою, що заторкують соціальні і моральні проблеми. В цій галузі він найсильніший. Однака суть драматичного конфлікту Ешегараю властива типовій романтичній драмі. Творчість його коріниться у французькім і еспанськім романтизмі. Особливо відбився на ньому вплив Кальдерона і Шекспіра. Між появою Кальдерона і Ешегараю є певна аналогія — коли Кальдерон був драматургом лекадансу еспанського театру золотого віку, то Ешегарай є спізненим романтиком кінця XIX століття, що виступає тоді, коли романтизм уже вповні відшумів і зник під тиском протилежних гечій середини століття. Тому зрозуміле своєрідне сприймання в Еспанії його творів, що відроджували по-новому романтичний, а подекуди і клясичний театр, глибоко закорінений в еспанській традиції.

Перша драма, яка викликала захоплені відзиви та порівняння автора з Кальдероном і Льопе да Вега, це „Божевільний чи святий“ (1877) з сильно емоційно забарвленою акцією та смілою аналізою типів. Темою драми є конфлікт одиниці з суспільством. Дон Льоренцо, заможний чоловік з Мадриду, розкрив таємницю свого походження, а саме, що він не син родичів шляхетського походження, а їхньої служниці, його няньки Жуанни, що сказала йому про це перед своєю смертю. Шляхетна натура Дон Льоренцо не дозволяє йому зберігати тайни, дарма, що його донька вже заручена з шляхтичем. За його цивільну відвагу його уважають божевільним, однака він правно зрікається свого титулу й маєтку. Він закінчує свій монолог патетичними словами: „Невже людину можна назвати божевільною за те тільки, що вона виконує свій обовязок! Це неможливо. Людство не таке сліpe і не таке зло“. Сильною

драмою з соціальною тематикою був „Великий Галеото“ (1881); це яскраве зображення зла, породженого в інтризі, що доводить до трагедії. Головний герой, пльоткар Дон Северо не появляється ні разу на сцені; вся його акція зла в експозиції окремих персонажів. Це спричинник лиха, що запалює ситуацію, але, боячись першим кинути камінь, зникає, щоб появитись в іншім крузі і там знову сіяти зло. В драмі „Син Дон Жуана“ супільство знову пірбуює на лаві підсудних. Аморальність батьків приводить дитину до психічної хвороби. Тема драми запозичена в Ібсена. У вислові дитини „Мамо, дай мені сонце“ автор бачить стремління дитини до світла і тепла, іще темнішою стає при тих словах істота батька Дон Жуана. В „Маріянні“ розіграється сюжет веселої вдовички з комізмом і тривіальністю окремих ситуацій. Рівночасно появляються такі історичні драми як „Норманець Гарольд“ і „Бандит Лісандер“. Драми Ешегара назагал мало психологічні. Мотиви автора виражені декларативно, а бої його персонажів не завжди переконливі в їхнім патосі, хоча і боряться вони переважно за честь і правду. В емоціонально насищених сценах герої часто ламають списи в сутічках довкруги проблеми родинної вірності, причім видвигаються риси лицарськості. Психічні ситуації героїв представлені в екстремних і нереальних формах, напр. сумніви віри або викиди совісти доведені до божевілля, до сцен жажу. Назагал його герої, це типи, його пристрасті, це абстракції або принципи його логіки чи ментальності, зодягнені в реторичні вислови. Його світ далекий від реальності, однаке зберігає свою власну красу і принадність, про що свідчить оживлене сприймання його творів поза межами Єспанії.

Богдан Романенчук

Що таке мистецтво для мистецтва?

З цим питанням, а радше з цим висловом „мистецтво для мистецтва“ стрічаємось у щоденному життю досить часто, коли тільки зайде мова на літературно-мистецькі теми, а зокрема, коли йде мова про т. зв. „модерне“ мистецтво чи „модерну“ літературу. Дивлячись на якийсь модерний образ чи скульптуру, або читаючи якийсь „модерний“ вірш, якого не розуміємо, кажемо тоді, або чуємо, що це „мистецтво для мистецтва“ і відходимо, або переходимо до іншого, шукаючи в ньому якогось „сенсу“, легкого до зрозуміння. І звичайно „сенс“ знаходимо в таких мистецьких творах, які промовляють не так до нашої уяви, як радше до нашого розуму. Це значить, що пересічна людина, освічена чи неосвічена, сприймає мистецтво т. ск. раціоналістично і шукає в ньому певних лінінавальних вартостей, уважаючи, що мистецтво є, чи повинно бути відображенням реального життя, чи якихсь виразно означених реальних „ідей“ в доступній для кожної людини формі. І коли твір мистецький не має тих вартостей, коли ми його не можемо сприйняти розумом, то ми опінюємо його негативно, власне, як „мистецтво для мистецтва“, якого практична, тобто лінінавальна вартість для нас дуже обмежена, або просто ніяка. Іншими словами, ми привикли дивитися на мистецтво з практичного, або утилітаристичного боку й оцінювати його раціоналістично-утилітаристичними критеріями. Коли ми, мовляв, чогось не розуміємо, то й не можемо того сприймати, чи пак естетично переживати. Що в цьому є доля правди, це інша справа, тільки не в тому аспекті, але чи це означає, що мистецтво має бути всім зрозуміле і чи воно мусить мати практичну вартість, це питання, над яким спробуємо коротко застановитись. Яке є при-

значення мистецтва, яка його ціль? Чи воно існує само для себе, чи для чогось іншого, для якихсь інших цілей?

Відповісти на це питання не так легко. На цю тему вже здавна ведуться наукові дискусії, полеміки, пишуться теоретичні праці, цілі томи наукових творів і т. п., але питання так і залишилося незвірішене. І таким невирішеним воно залишиться назавжди, бо це питання зasadниче, якого не вирішить більше чи менше переконливими аргументами, що викликають також проти-аргументи. Як довго існує світ і людина в ньому, так довго будуть в людей різні думки й погляди. Одні завжди будуть стояти за таке мистецтво, інші за інше, одні будуть за „чисте“ мистецтво, інші за „практичне“ чи утилітарне. Можна шукати й компромісової розв'язки, але це все одно принципового питання не вирішить, бо проблема мистецтва, це проблема світогляду, проблема творення буття, світу, проблема первинності духа чи матерії, між якими компромісу немає, ані остаточного вирішення в одну або другу сторону. І нам не лишається нічого іншого, як прийняти один або другий погляд і стати на одну або на другу сторону. Нерозв'язанність цього питання зовсім не означає, що ми засуджені висіти в повітрі. Який саме погляд, чи світогляд вибрати — на це кожний має свободну волю, але який світогляд правильний, показує само життя, все наше буття, якого боротьбою атомів, як казали деякі античні філософи, чи самою матерією ніколи не вияснити.

Вертаючись до проблеми мистецтва, яке, як ми вже вище сказали, є проблемою світогляду, та до його призначення чи цілі, варто ще спинитись над питанням, як підходять до мистецтва самі мистці — його творці: чому і для чого вони творять? Чи мають вони якусь згори окреслену ціль, якесь певне призначення?

З усього, що ми про це знаємо, входить, що, зasadничо, мистець творить не з якихсь зовнішніх, посередніх, а з внутрішніх, безпосередніх спонук, які у своїй найглибшій суті є зasadничо безінтересовні і безцільні, якщо за таку ціль не вважати прагнення мистця чи просто конечність висловитись та поділитися з іншими своїми думками, почуваннями, настроями, поглядами тощо. Це те саме зрештою прагнення, яке бачимо в кожній людини, коли вона в прикрих чи радісних хвилинах прагне з кимсь поділитися своїми почуваннями, висловити свою радість, чи смуток, біль, але без якоїсь окресленої цілі, чи матеріальної користі. Вона просто прагне виявити все, що радісне чи прикро сидить у її душі, бо їй від того стає легше і приємніше. Тут є, щоправда, певна, т. ск., егоїстична ціль — зазнати приємності й полегші від виявлення свого душевного стану, але це не та сама ціль, яку має людина, що, виявляючи свій душевний стан, прагне зворушити, чи вплинути на того, перед ким виявляється, щоб він задовільнив такі чи такі її бажання, чи прохання. Це чисто утилітарна ціль, коли попередня зовсім безінтересовна.

Такі самі прагнення має й мистець, який, може, ще в більшій мірі прагне висловити зміст своєї душі, без огляду на якібудь користі від того для кого-будь. І для мистця немає іншого мистецтва як справжнє, тобто „чисте“ мистецтво, яке він творить зовсім свободно й незалежно від якихбудь згори визначених практичних, щоденних цілей, хоч, звичайно, він в жадному разі не творить для забави чи розваги — своєї чи чieїсь. Мистецька творчість, щоправда, дає мистецеві творчу радість і насолоду, але вона далека від забави й розваги, навпаки, це нерідко важка праця і труд, і мука. Правда, трапляються й такі „мистці“, що творять собі для розваги, або для відпочинку в часі ферій чи вільного часу від праці, як напр. б. прем'єр Черчіл, що любить малювати, але в нас ще мова не про таких „мистців“, хочби їх творчість і була досить заавансованим ремеслом, а про справжніх, для кого мистецька творчість є суттю життя. Справжній мистець творить перш за все незалежно від якихсь зовнішніх потреб, творить тому, що мусить творити, виявляючи суть своєї душі. Яка та суть — чисто особиста, чи громадська, релігійна, полі-

тична, національна, соціальна, чи якась інша, це справи не міняє, питання тільки, чи в нього мистецька творча сила досить міцна, щоб ту суть оформити мистецьки. Але зasadничо мистець про якусь конкретну користь свого твору, про пристосованість до якихсь конкретних потреб не думає. А коли думає, коли свідомо хоче своїм твором впливати, то це нам каже, що в нього окрім мистецьких є ще якісь інші схильності, які він бажає виявити. Коли ці схильності в своїй сумі і силі не вбивають мистецьких, то вони перетворюються в мистецький твір. Італійський теоретик Б. Кроche каже, що в закінченному поетичному творі всі логічні, економічні і моральні проблеми, які володіють свідомістю поета, перетворюються в естетичну проблему й одержують "чисто мистецьке вирішення". Такими були в нас твори Шевченка і, певною мірою, твори франка, хоч у Франка позамистецькі схильності нераз переважали, тимто й деякі його твори, особливо прозові, не стоять на тому самому рівні, що напр. ліричні.

Та якби до справи не підходили, ствердити їй підкреслити треба одне, що мистецький твір є перш за все продуктом певної активності того, що живе в душі мистця. Це матеріал мистецького твору, або все те, що мистець переважає, все що він бачить,чує, знає, читає, відчуває, думает, словом, уся різноманітність його внутрішнього життя. Все це не є щось окреслене, виразне й конкретне. Це певний, яккаже св. Тома з Аквіну, субстрат, який існує між дійсністю й нічим. Це щось, що є нічим, поки не стане чимсь, поки не стане реально існувати. А воно має можливість існувати, бо має певну динамічну силу ставати реальним фактом. І те, через що матерія може реально існувати, через що вона може переходити з реального небуття в реальне буття, — це **форма**, яка, яккаже той же св. Тома, є принципом буття. Форма, це активність, сила, або принцип, що дає буття і діяння. І саме в формі виявляється вся краса мистецького твору. Який би не був зміст мистецької душі, який би не був той матеріал, з якого постає мистецький твір, то його реальне буття і краса лежить у формі, тобто в тій силі, або в тій акції, чи можливості акції, яка його приводить до життя. Матеріал сам собою є нейтральний, ані гарний, ані потаний, ані добрий ані злий, він є ніякий, бо він є хаос, і в ньому може бути гарне й погане, добре і зло і всяке інше. Щолиш форма робить зміст якимсь — таким, або таким, залежно зрештою від здібностей і схильностей автора, та також від того, яку участь беруть у творчості розум і воля. Але мистецтво, це перш усього форма, в якій і виражається його **краса**. Без форми немає нічого, отже немає й твору. Те, що ми називаємо змістом, є ніщо інше, як та сама матерія, яка реально не існує, поки через форму не стане чимсь — реальним фактом, отже твором. Зміст гарний тоді, коли гарна форма, тобто самий твір.

Твір і форма, це те саме, бо формувати їй творити, це одна й та сама дія, яка має дві назви. Коли хто під формою розуміє лише рим, ритм і рядки та строфи в поезії, то він усю справу спрошує до техніки, яка є лише частиною форми чи твору. Твір у всій своїй многості є цілістю й одністю, і це саме є форма. Один із німецьких естетиків М. Каріер каже, що „форма, це вираження внутрішнього, його самовизначення“, отже те, що вкінці називається твором. Відрізнили твір від форми неможливо, бо це одне й те саме, так само неможливо **відділити** змісту від форми, бо це теж те саме, хоч це і намагається робити матеріалістична естетика, надаючи змістові окремого значення і важності.

(д. б.)

Галина Журба

Письменник і критика

(Закінчення)

Ось так фабрикувалася з українців та білорусів ця „литовська“ аристократія в XV—XVI ст. ст. I хоч Шерехові прізвище Радзівіл розкривається дуже просто з литовської мови, — воно чисто „руського“ походження, як Антін Радивілівський, печерський проповідник XVII в., як Рябовіл Микола, український політичний діяч на Кубані (1863—1919), і ціла низка Ра- і Рябоволів, яких довелось й мені зустрічати. Ось прізвища литовські: Балтрушайтіс, Давкантас, Шервідас, Давкша, Жамайте, Паукшта і т. п., більшість, проте, українсько-білоруського походження: Матулевічіус, Драздавскіас, Березовскас, Іновскас, Сметана. Річ очевидна, що Радзівілли ніколи не захотять промінити Гедиміна на Рябовола, а може й Литву на „Русь“. Та це їх справа і право, але історія родоводів, розвиток прізвищ, часто заплутаних і перекручених на чужий лад, що звучать дуже шумно, криють у собі джерела матірного походження, зовсім прості й не аристократичні: Ревуха, Ревуцький, від ревіти, — Жевускі. З Радзівілами те саме. Як-не-як, а українським мовникам і вченим, загіпнотизованим князівськими й графськими титулами цих чужинців, варто пильніше приглянутись до цих прізвищ.

Чи був Жан Жак Руссо в Україні і взагалі в Росії? Версію, чи анекdotу про Руссо і „коняку“ я чула ще підлітком від людини, якій можна було вірити. Це був „книжковий міль“, мав одну з кращих книгозбірень в Уманщині, знов прекрасно французьку мову й літературу. Потім мені довелось зустрічати в історичній праці графа Скарбека „Dzieje Księstwa Warszawskiego“, цитати з Ж. Ж. Руссо (можливо, з останнього його твору „La confession“), де він характеризує москалів дуже неприхильно, з чого видно що знов їх зблизька, стикаючись з різними шарами російського народу. Отже мусів побувати в Росії. Нема сумніву також, що філософ-революціонер тої міри, що Руссо, мусів цікавитися Росією Ломоносова й Катерини II та соціальними, національними й релігійними відносинами тієї особливої країни кріпацтва й неволі. А втім, це річ до перевірення. Моя вина, що не перевірила.

А ще щодо моїх неологізмів, вульгаризмів та інших варваризмів. Шерех пише: „І досі мова Журби сповнена польонізмів. Її герой »переносяться« до іншого села, »довший час«, »шиканують« адміністрацію, не хочуть нічого робити »з премочі«, »перепрашують«, — щоб узяти навмання пару прикладів з сили-силенної“. Читач, що не знає польської мови, з трудом розбере деякі уступки книжки“.

Шкода, що із „сили-силенної“ моїх „польонізмів“ рецензент так мало подав прикладів. Польську мову знаю негірше як і українську, тому маю змогу уникати всяких польонізмів. Те, що Шерех називає тут польонізмами — це звичайні слова, вживані на цілім Правобережжі, зокрема на Поділлі, яких я цілком свідомо вживав, як мову цих країв, звідки походжу, і яких зовсім не вважаю польонізмами.

Звичайно вживав „перебратися“ і не знаю навіть, чи дійсно десь є у мене „перенестися“, а коли й є то це ніякий прогріх проти української мови, як і „довший час“, „перепрашати, перепросити“. Слово „з премочі“ є в Марка Вовчка, одного з кращих знатців народної мови, „шиканувати, шикана“ — такий польонізм, як і лямпа, канапа, мода — вживані в усіх мовах, яке нераз важко заступити іншим словом — (каверза, докучання, допікання — не мають цього тонкого відтінку). Шикана — це шикана і по-польськи, і по-московськи, і по-німецьки, і по-французьки: La chicane,

chicaner, Schikane, schikanieren, szykana, szykanować, шикановать. Причим же тут польонізм? Інших польонізмів Шерех не подав, хоч знайшов їх у мене „силу-силенну“. Зате я можу подати їх трохи більше, придбаних мимоходом у Шереха, як ось: „перешкуватися“ — відповідно до вимог часу“ (Думки проти течії, ст. 62) від тогож таки французького *chic*, німецького *Schick* і польського *szykować*, *przysykać* *śniadanie*, форма чисто польська, у нас невживана, бо маємо: приготувати, приладнати, прілаштувати, приріхтувати, переладнатися, переставитися до вимог часу, перелаштуватися. Виходить отже, що „шикана“ в мене польонізм, а „шикувати“, „перешкуватися“ в Шереха не польонізм. А далі: **жадна** мова (жодна), має **рацію** (*masz rację haben Sie Recht*) (слушність) пристосування, **стосунки** (взаємини, приноровлення), культурні **верстви** (шари), **вирок** (присуд), **ціха, ціхувати** (*cecha, Zeichen* — німецько-польське) (прикмета, по-знака), **полягає** в цьому, **протягом** часу (впродовж), кухennий, згодний, **опустити** цитату (пропустити), рузка, **полиск** (блеск, [не блиск]), **бороньбоже**, вітер **надимає**; (Ю. Шерех: „Нарис суч. укр. літер. мови“, „Думки проти течії“) **певного дня, цнотлива** панна (чеснотлива), **плаский** (площа, плоскатий), **строкатий** (*pstrokaty* — сорокатий), святого духу, **направду, пропонує** (Арка 1947). Так виглядають польонізми Журби і Шереха. Дотримуюсь погляду вживати якомога менше чужих слів, коли їх можна заступити своїми. Шерех називає це в мене „погонею за оригінальністю“ і весь час намагається мене „шиканувати“. „Віяло, пише він, звється у Журби віяр і це мабуть **страшно оригінально** (підкр. Г. Ж.), а в дійсності це тільки перелинковане російське „веер“, тимбільш недоречне, що саме російське слово — перекручене німецьке **Fächer**). Прошу порівняти цей мій „віяр“ з Шереховою німецько-польською „ціхю“ та „рацією“. Слово „віяр“ такий русизм, чи германізм, як напр., муляр, столяр, маляр. Форма іменників на **-ар** у нас дуже поширена і дуже рідка в москалів; віяр таксама походить від „віяти“, як і віяло та віяльце — письменник може вживати синоніму, який йому найбільш відповідає. Шерех виступає проти чужих запозичень (де їх власне нема), а коли я замість етажерки вживаю дослівного українського відповідника — поверхниця (етаж — поверх), що ззвучить так добре в українській мові як і поліця; або п'ятрина, — він називає це оригінальством, недотепними новотворами. Дивно, що мовникові невідомо, що п'ятрина ніякий новотвір, а слово старе, як старе в Україні ганчарство. Це ганчарський статок до пересушування горшків перед випалюванням, зроблений як поверхниця (етажерка). Чому б мені не вживати цих назв українських, замість чужої етажерки? Іде послідовність Шереха, який раз ганить за чужого ніби віяра, а раз за народні слова? І це поруч своїх „етранжизмів“, як „епатувати читача“, „інвективи“, „інтелігібелний“ та ін. („Думки проти течії“, ст. 48), якими він любить „бліснути“, замість сказати своєю мовою для всіх зрозумілою. Та це звучало б для нього занадто провінційно. Чи не ця прикмета споріднє Шереха з поляками, які залюбики пописуються такими „інтелігібелними“ словечками, як: „реперкусія“ (відбиття, всилення), або „дегринголяда“ (занепад, руїна), „запалкі یмпрегноване“ (насичені, насяянуті). Зате мое слово „гостриця“ Шерех з обурення засуджує, як вульгаризм, бо йому більше подобається „устріца“. Я виходжу із заснови, що коли по-латині цей м'якун звється *ostrea edulis*, по-німецькі *Auster*, по-англійські *oyster*, по-польські *ostryga*, по-французькі *l'huître*, то чому він не може зватися по-українські **гостриця**, своєрідно і логічно, бо ж скойки мешканці надбереж в Україні вживають до шкрябання горшків тощо, як гострого знаряддя? І чому має бути саме на зразок московський устриця, коли у всіх назвах, з латинською включно, чуємо „О“, а не „У“, на початку слова? Чому полякам вільно назвати „острига“, французам „юїтр“, а українцям не вільно назвати „гостриця“? Чому обмоскалити — вульгаризм, а „обцига-

нити", ошвабити, надути когось — не вульгаризм? Чому відмакошити — вульгаризм, а дати лупня, відлупцювати, дати прочухана, відчухрати — не вульгаризми? Чому шелепнутися головою вниз — вульгаризм, а московське шльопнутися, шаражнуться, швирнуть, громижнуться — не вульгаризм? Адже кажемо — шелепко, пришелепкуватий? Чому репіжти на дримбі — вульгаризм, а польське „жемполіць на скшипцах“ — не вульгаризм? Чому „мармиза“ у Шереха — літературне слово, а гостриця у Журби — вульгаризм і котляревщина? Хто устійнив такі закони між вульгаризмами і не вульгаризмами?

Шерех захоплюється, наприклад, таким словом, як „прибръохали“ у Ан. Головка (прибръохали по грязі обмоклі заробітчани) „Замініть, каже він, тут яскравий синонім „прибръохати“ словом-показчиком »прихали« і ви побачите, як відразу зблякне весь образ“. І правильно. Але чому тоді в Журби таке ж образне слово „дощ учеляпився“, в якому так і чути хляпаницию, довгу, марудну, у цьому уче-(пився) (розх)-ляпався — учеляпився, чому це вульгаризм? Так само „мармиза“ має бути літературне слово, а „нахрап“ у мене вульгаризм, хоч означає достоменісенько те, що в москалів „наглосць“, у поляків „безчельносць, чи натренітво“, слово, яке Шерехові особливо мусіло б бути добре зрозуміле.

Таких суперечностей і плутанини повна Шерехова рецензія. Не знаю, що вона дала читачам, але що може дати **авторові** критика, яка ставить його поза межі літератури і навіть грамотності? Вона лишається для нього документом людської злоби і слабости, — якогось малозбагненого „мракобесія“. Навіть, коли часом прорветься рецензентові поміркованіший тон, то він вмить оскалоється: „Новотвори і мовні реформи Журби часом дотепні, але вони дотепні хіба **випадково**. Здебільша дилетантські і смішні“. Це каже людина, яка говорить про „несмак“ від тенденційности моєї книжки — закидаючи її полякоїство. Я умисне присвятила трохи більше уваги тій „критиці“, щоб розкрити всю її курйозність. Про дрібніші закиди не доводиться говорити. Це виловлювання т. зв. „коректорських бліх“, що зводять критика до ролі „блохолова“. „Вирвавшись з неволі марксівського диктату, — каже д-р Шлемкевич, — Ю. Ш. втішається свободою погасати по розлогих лугах вільної думки“. Але що має вільна думка з ломанням тинів, топтанням травників та розвалюванням голів прохожим? Можна розуміти — запаморочення від свіжого повітря людини вирослої в задусі, від осліплення яснотою після сутінків тюрми, оманою власної величині після жіноти „там“, — але пошо затроювати свіже повітря сопухом принесеним з собою, сіянням туману довкола себе? Можна розуміти навіть якесь психо-фізіологічне, психо-неврастенічне заламання людини, — але чому літературна критика має бути відливом для цих особистих угноблень критика? Критика, як-не-як, з деяким ім'ям та „великим резонансом у суспільстві“, — як каже д-р Шлемкевич. Але, чи не дає найбільший резонанс кочена вулицею порожня бочка? Такі рефлексії викликає критика Ю. Шереха. А шкода, бо ѹ у нього є позитивні, цікаві речі, і міг би він бути особливим явищем, як публіцист, критик і науковець, якби умів зберігати оту „стилевість“ мислення, про яку так багато говорить у відношенні до других. Міг би, якби хотів належати до тих людей розуму, яких у нас так мало, на його думку, а не Санчо Пансою.

Читаючи критику наших критиків, мається враження, наче б вони перевчитали в житті одну книжку, а другу бачили в подібній комплатурці.

Основним завданням критика є пізнати чи поет єзлити на пегазі, чи на ослі.

Р. Ендик („Бенкет“)

Вадим Щербаківський — археолог-дослідник

Світлий Його Пам'яті — присвячує

Важкі політичні потрясення в бувшій царській Росії, відтак СССР, були причиною того, що українські науковці трьома хвилями (після 1905, 1917 та 1943 рр.) подавалися на Захід, шукаючи сприятливіших умовин для життя й наукової праці в країнах Західної Європи. Всім їм шлях стелився через Львів. Тут вони на якийсь час задержувалися, приносили розмах, нові ідеї, нові думки та помітне поживлення в усіх ділянках культури й науки в Західній Україні, а передусім у Львові. Однака їм затиско тут було розвинуті свою творчу працю в доволі вузьких рямцях духового життя, обмеженого австрійською та польською владою. Тому вони в більшості відходили далі на захід, до європейських наукових центрів (Прага, Віден, Берлін, Париж), де находили глибший науковий віддих та мали змогу продовжувати й поглиблювати свої наукові досліди.

У ряді видатних учених з Центральної України, що у висліді бурхливих політичних подій були змушені виїхати закордон, передове місце займав бл. пам. професор археології УВУ Вадим Щербаківський, що двічі, не з власної волі, залишав рідну землю.

Вперше, 1907 р., він задержався був у Львові. Маючи за собою вже кілька археологічно-етнографічних екскурсій, головно у 1904 р., по Київщині, Херсонщині й Поділлі, та працю про дерев'яні церкви в „Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові“ (т. 74, 1906, 1—23), він зразу був запрошений митрополитом А. Шептицьким на співробітника Національного музею у Львові.

З дорученням І. Свєнціцького, директора музею, В. Щербаківський об’їздив тоді всю лівіденну частину Галичини, побував теж на Буковині й Карпатській Україні, обслідував та фотографував передусім старовинні дерев'яні церкви, а далі зразки народного будівництва та типи селян. Він перший у Львові почав уживати нововинайдені тоді кольорові платівки і робив фотознімки народних типів у їх барвистих одягах. В часі поїздок по Галичині він зібрав для Національного музею багато старовинних речей. Найціннішою з них була гаптovanна плащениця XV. ст. з Жиравки коло Львова, що стала гордістю Національного музею.

Побут у Західній Україні дав В. Щербаківському змогу познайомитися з видатними українськими діячами, передусім з митрополитом А. Шептицьким, який часто запрошуував його до себе на розмови. Їх темою було старовинне українське світське та релігійне мистецтво, що його зразками В. Щербаківський поповнював Національний Музей. Філарет Колесса, відомий етнограф у Львові, о. О. Нижанківський у Стрию, В. Залозецький (старший) у Чернівцях та о. Жаткович на Закарпаттю часто обмінювалися з ним думками в справах української народної культури.

Обслідування старовинних дерев'яних церков і збирання предметів старовини для Національного музею у Львові було головною ціллю поїздок В. Щербаківського в терен. Та у вільному просторі він радо сходив на стежки-плай, що вели в селянські загороди, заводив розмови із старшими людьми, любив слухати їх розповідей про ті часи, коли їх діди ще молодими були, брав участь у родинних та рокових святкуваннях і все те, що бачив і чув, записував — не тільки вже у своїй приватний записник, але й у душі і пам'яті; всі ті старовинні коляди й щедрівки та весільні пісні з подихом передкнязівської доби (Шедрик-бедрик), звичаї й обряди, сліди культу

сонаця та залишки матріархату пізніше науково опрацьовував у своїх численних етнографічних статтях та тим поставив себе теж у ряди чільніших українських етнологів.

Оцей час музейно-етнографічних мандрівок по Галичині, Буковині й Закарпаттю та трирічну працю в Національному музею у Львові, що „працю в радості і радість у праці“, як він сам про це писав, проф. Щербаківський вважав найкращим періодом у своєму житті, що довгі роки перебування у далекій чужині теплим спомином зогрівав його душу.

В 1911. р. В. Щербаківський мав змогу вернутись у свою понад усе любішу Полтавщину. Як завідувач археологічним відділом Земського музею в Полтаві, він перейшов на чисто археологічну працю, провадив археологічні розкопи в різних місцевостях (1913—1921) та видав провідник по цьому ж відділі.

Та в 1921 р. він був змушений вдруге виїхати закордон, тим разом до чеської Праги, старого центру слов'янських студій у центральній Європі, де нова чеська держава прихильно поставилася до української еміграції, дозволила організувати Український Вільний Університет, створила катедру української літератури на Карловому Університеті, якою завідував проф. Олександр Колесса та давала стипендії багатьом сотням українських студентів.

У Празі В. Щербаківський був назначений професором археології (праісторії) УВУ і на цьому пості він розгорнув широку наукову діяльність, друкував багато археологічних та етнологічних праць в українських та чужих періодиках та брав участь своїми доповідями у багатьох міжнародних конгресах, а саме в конгресі археологів та антропологів у Празі (1924),¹ XV. конгресі антропологів та археологів в Парижі (1933),² I конгресі праісторичних іprotoісторичних наук у Лондоні (1934),³ XVI. конгресі антропологів в Брюсселі (1935),⁴ II. конгресі праісторичних іprotoісторичних наук в Осльо (1936),⁵ IV. конгресі слов'янських географів та етнографів в Софії (1936),⁶ II. конгресі естетики й історії мистецтва в Парижі (1937),⁷ XVII. конгресі антропологів в Букарешті (1937),⁸ та вже з Лондону, останнього його постійного осідку, у I. конгресі середземноморської праісторії іprotoісторії у Фльоренції, Неаполю й Римі (1950).⁹

В ділянці археології особливо цікавили В. Щербаківського питання палеоліту в Україні, трипільської культури, української protoісторії (доби

¹ Une methode ubliée (Compte rendu du Congres Internat. prehistorique, Praha 1924).

² Les rites funeraires dans la culture de la ceramique peinte de l'époque néolithique en Ukraine (XV Congr. Intern. d' Anthropol. et d'Archaeol. prehist., Paris 1933).

³ Le tableau synoptique des formules de structure prehistorique des peuples slaves (Proceedings of the first Intern. Congr. of Prehist. Sciences, London 1934).

⁴ A propos de l'art pontique (XVI Congr. Intern. d'Anthrop., Bruxelles 1935).

⁵ Au probleme des Slaves primitives (II Intern. Congr. of Prehist. and Protohist. Sciences, Oslo 1936).

⁶ До проблеми географії прасловян (IV Конгрес на славянските географи и етнографи, Софія 1936).

⁷ A propos de la psychologie des auteurs de l'ancien art pontique (II Congr. Intern. d'Esthétique et de Science de l'art, Paris 1937).

⁸ A propos de la culture hallstattienne en Ukraine (XVII Congr. Intern. d'Anthropol., Bucuresti 1937 — не було друковане).

⁹ Rapporti fra l'Ucraina e i paesi del bacino mediterraneo (Atti del I Congr. Intern. di Preistoria e Protostoria mediterranea, Firenze-Napoli-Roma 1950, Firenze 1952).

Геродота), понтійського мистецтва з доби переселень народів, праслов'ян та формaciї українського народу.¹⁰

Палеоліт України він почав досліджувати ще з того часу, коли вів розкопи на Полтавщині у с. Гонцях лубенського повіту (1914—1915, 1919)¹¹ в Сергіївці (1921).¹² Пізно-мадленська стоянка ловців мамутів у Гонцях була вперше відкрита лубенським учителем Ф. І. Камінським у 1873 р. і це була тоді взагалі перша палеолітична стоянка, відкрита в Україні, перший слід заселення українських земель вже у старшій кам'яний добі. То його відкривець перевів на місці лиж дуже невеликі та побіжні розкопи. Інші любителі старовини (Кірьяков, Криштафович, Гельвіг) розростили опісля пробними ямами більшу частину площі, шукаючи в першу чергу за предметами музеиної вартості, і тільки В. Щербаківський перевів перші систематичні фахові розкопи гонцівської стоянки та відкрив там останки житла-півземлянки з пізної мадленської доби.

Своїми розкопами в Гонцях В. Щербаківський дав спонуку до пізніших розкопів цієї ж стоянки. Їх перевів у 1935 р. харківський археолог І. Ф. Левицький при участі І. Підоплічки та А. Брюсова. Тоді були вирізначені два культурні шари: спідній пізно-палеолітичний та верхній раннє-мезолітичний, що в основному не змінило, а тільки доповнило загальний вислід розкопів В. Щербаківського у Гонцях.

Також доповнений був пізнішими розкопами і розділ „Палеоліт на Україні“ в конспекті лекцій В. Щербаківського про кам'яну добу в Україні.¹³ Багатьома позиціями збільшився тепер його список стоянок та окремих знаходів палеолітичної доби, а після того, як П. Борисковський та С. Бібіков відкрили в 1946 р. сліди стоянки шельської (найдавнішої палеолітичної) доби в Луці Врублевецькій біля Кам'янця Подільського над Дністром, змінилося вповні правильне у своєму часі твердження В. Щербаківського, що найдавніші сліди людини в Україні відносяться до мустерського (багато молодшого за шельський) періоду.

У зв'язку з важливим відкриттям в Луці Врублевецькій можна тут додати, що воно зактуалізувало дискусію над проблемою походження найдавнішого населення України. За давнішими археологічними знаходами можна було здогадуватися, що перші людські гурти прийшли до східної Європи, а в тому й на сьогоднішні українські землі з північного сходу, з Балкан через Семигород і Молдавію або з заходу, з Франції. Сьогодні є більш правдоподібне, що південна Україна, разом із західною Європою, Африкою та східною Азією, належала до найраніше заселених частин старого континенту.

В питанню про походження неолітичної шнурової кераміки, яке викликало було свого часу живу дискусію з діаметрально протилежними поглядами (захід — чи схід її батьківщина) В. Щербаківський прихилився в останньому часі до правильної думки тих дослідників, (В. Данилевич, В. Антоневич, А. Европеус, Бремер, М. Еберт, Екгольм, К. Яждевські, Керн, Г. Коссіна, Л. Козловські, О. Менгін, Поассон, Б. Ріхтгофен, К. Шухард, Г. Зегер, Шпект, Е. Шпрокгоф і автор цих рядків), по думці яких цей своєрід-

¹⁰ При писанні цього огляду я користувався книжками з багатої бібліотеки проф. Ол. Колесси, що є сьогодні власністю д-ра Юрія і Христі Геричів у Торонті, за що складаю тут ширу подяку.

¹¹ В. Щербаківський: Розкопки палеоліт. селища в с. Гонцях, лубенського повіту в 1914 і 1915 рр. (Записки Укр. Наук. Тов-ва I, Полтава 1919, 61—78, 10 мал. в тексті); він же: Eine paläolytische Station in Honci (Die Eiszeit III, Wien 1926, 106—116).

¹² Знайдення палеоліт. селища на Полтавщині (Укр. Наук. Тов-во, Збірник Секції мистецтва I, Київ 1921).

¹³ Кам'яна доба в Україні — лекції читані в УВУ в 1946 р. (Мюнхен 1947, 87 ст.).

ний тип неолітичної кераміки зродився був у Саксонії й Турингії і звідтіля поширювався на схід, а не на паки.

Та тут — думаємо — справу треба було поставити ще йнакше. Зовсім відмінна техніка шнуркового орнаменту на заході (горизонтальні відтиски шнурка, обмотаного кругом шийки посудини) та на сході (подібні до коротеньких гусениць відтиски палочки, обмотаної шнурком) як теж зовсім відмінні керамічні форми тут і там виразно вказують на два окремі центри шнурової кераміки — німецький та український. Перший з них промінював шляхом через Волинь та Київщину далеко на схід, витворив на Київщині так звану групу Гатне-Стретівка та дійшов аж до околиць Одеси (Усатово), а другий поширювався горі Дністром у північно-західному напрямі аж в околиці Самбора (Кульчиці). Витворювання другого (східного) стилю під впливом першого (західного) є менш правдоподібне.

Тут треба підкреслити, що В. Щербаківський вважав носіїв культури шнурованої кераміки індогерманами,¹⁴ які ще в неолітичній добі ввійшли в контакт з племенами трипільської культури.¹⁵

Цій останній культурі, а зокрема проблемі її так зв. точків та похоронного обряду В. Щербаківський присвятів багато уваги. Спопукою для цього послужили його розкопи трипільського селища біля с. Лукашів на Полтавщині, що були першими систематично переведеними розкопами такого селища на Лівобережній Україні.¹⁶ На підставі осо-бистих спостережень, зроблених в часі цих дослідів у терені, В. Щербаківський міг забрати авторитетний голос в дискусії над призначенням точків на трипільських селищах та в справі похоронного обряду в трипільських племенах.

Дискутанти в цій справі, подібно як і в справі походження шнурової кераміки, були поділені на два головні табори. Київський археолог В. Хвойка, відкривець трипільської культури при кінці минулого століття, вважав точки за місця, де спалювали покійників і приблизно цього самого погляду були теж: В. Деметрикевич, А. Спіцин, Г. Оссовські, Якимович, В. Данилевич (1913), Е. Міннс, М. Еберт, Е. Штерн, Г. Вільке, та О. Менгін. За згодом Л. Козловського¹⁷ трипільці спалювали своїх покійників у їхніх хатах, при чому їх жінки й домашні тварини, що за давнім звичаєм мали бути, мабуть, спалені разом з ними, були тепер заступлені символічними глинняними фігурками.

Проти спалювання покійників у трипільців однозгідно виступили: М. Біляшівський, Р. Кайндель, Г. Коссіна, К. Гадачек, К. Шухард, Й. Аіліо, В. Городцов, К. Антонович-Мельник, О. Гамченко, М. Макаренко, А. Спіцин, Г. Чайлд, Е. Маєвські, І. Нестор та В. Антоневіч.

В. Щербаківський мав свою окрему, зовсім правильну думку в справі точків та похоронного обряду в трипільців.¹⁸ „Перш за все — писав він —

¹⁴ В. Щербаківський: Концепція М. Грушевського про походження укр. народу (Праці Укр. Істор.-філолог. Тов-ва в Празі, III, 1941, 29, зам. 8); той самий: Формація укр. нації, Прага 1941, 50.

¹⁵ Souziti lidstva malowane keramiky a skrcenych okrovych pohrbu (Obzor Prehistor. 1930-31, Praha 1932, 129—140).

¹⁶ В. Щербаківський: Мальована неоліт. кераміка на Полтавщині, Прага 1923, 27 стор.

¹⁷ Młodsza epoka kamienna w Polsce, Lwów 1924, 118; Zarys pradziejów Polski poł. wschodn., Lwów 1939, 29.

¹⁸ V. Scerbaikivskyj: Ukrainske neolit. „ploscadky“ a obrad spalovani (Obzor Prehistor. II, Praha 1923, 108—119); той самий: Тіlopальні точки і мальов. кераміка (Трипільська культура на Україні, I, Київ 1926, 119—138); той самий: A propos du modèle de terre cuite d'un pretendu enclos sur pilotes de M. E. Majewski (Przeglad Archeol. III, Poznań 1926, 202—204); той самий: Les rites funéraires (як зам. 4); той самий: До питання про так зв. точки трипіль. культури (Наук. Збірник УВУ, III, Прага 1942, 393—403).

треба підкреслити, що точки могли бути різного походження і для різної цілі. Насамперед могли бути точки для того, щоб молотити хліб на них ціпами, це могли бути й долівки хат, але могли бути також точки, на яких спалювали покійників¹⁹.

Така розв'язка живо дискутованої проблеми, подана В. Щербаківським, майже вповні покривалася з думкою найкращих київських знатців трипільської культури, В. Козловської та П. Курінного, по думці яких, одну частину „точків“ треба вважати останками споруд культового призначення чи „похоронними черіннями“, а інші руїни землянок чи радше надземних жител.

Совєтські археологи, Е. Кричевський і Т. Пассек, вирізнюють сьогодні за будівельною технікою та спеціальним призначенням теж кілька типів „площадок“ (точків), та все ж таки, мимо детального обслідження більше чим сотні точок, вони залишились на давніх позиціях В. Городцова та А. Спіцина. „Трипільська площаадка є житло, а не культове спорудження“ (Т. Пассек)²⁰ — це їхнє останнє слово у цій справі. Розв'язки питання, де саме трипільці спалювали своїх покійників та як їх після цього поховували, вони ніяк не посунули вперед і воно далі залишається важливою проблемою української археології. Певним є тільки те, що на основі дотеперішніх знахідок трипільських поховань треба прийняти біритуалізм (трупоспалення й трупопокладення) у похоронному обряді трипільських племен.²⁰

Хронологічно наступній, бронзовій, добі В. Щербаківський присвятив менше уваги і написав тільки одну статтю²¹ з приводу появи папірів фінського археолога М. Тальгрена про бронзові вістря описів у Східній Європі.²² Тальгрен висловив був неправдоподібну думку, що бронзові списи з півмісячними вирізками на своєму листку, які знайдено у східній Московщині, могли бути занесені туди з Британських островів. Посередником при цьому міг бути тільки якийсь торговельний народ, а що коло 1000 р. до Хр. таким народом могли бути тільки фенікійці, тому, на думку Тальгрена, саме вони принесли ці списи через Чорне море й територію України в Московщину. Але те, що подорожі з Британії в Україну ні одного такого списа нема досі на цілій території Греції й на Егейських островах, ні в самій Фенікії, привело В. Щербаківського до переконання, що ні фенікійці, ні Чорне море не грали жадної ролі в переносі цих списів із Британії на Урал. Це тим більше, що з цілої України є знаних досі лише три того рода списи і одна кам'яна формочка для відливу їх, а на Уралі й Камі Тальгрен нараховує їх аж 40 штук. „Лишается допустить — заключает Щербаківский, — что ці списи не ишли через Україну, тільки північним шляхом, через Балтійське море й далі на Волту“. А в Україну вони могли прийти тим самим шляхом, яким ходили пізніші купці „із варят у греки“, і теж не як торговий імпорт, але як зброя купців. Цей здогад В. Щербаківського дуже правдоподібний.

Одною з проблем, що найбільше цікавили В. Щербаківського, це українськаprotoісторія, доба Геродота. У своїй праці про неї²³ він подав по-дрібний нарис раннєісторичних часів України, як їх змалював головно грецький історик Геродот, що сам побував у південній Україні в половині 5. ст. до Христа.

У тих часах Україна була зайнята тільки хліборобськими племенами, між якими блукали якісь півкочові племена трацькі та інші індогерманські. До хліборобських племен В. Щербаківський зараховував передусім гіпер-

¹⁹ Трипільська культура, 1941, 79.

²⁰ Я. Пастернак: Трипільська культура (ЕУ, I, 1950, 378).

²¹ Бронзові списи з вирізками на листі на території України й на Приураллі (Збірник Укр. Наук. Ін-ту, 1929, 531—540).

²² M. Tallgren: Die bronzenen Speerspitzen Ostrusslands (Opuscula archeologica O. Montelio dicata, 115—123).

²³ Українська protoісторія (Наша Культура I, Варшава 1935-37).

бореїв (на Київщині й півн. Херсонщині або на Поділлю чи в Бесарабії), а далі калліпідів (на середнім Богу), алазонів (між Богом і Дніпром), неврів (на межі Чернігівщини й Полтавщини), що, втікаючи від скитів, переселилися на Волинь, або частинно у Радомисельщину, агаристів (між Дніпром та верхів'ям Мароша, в цьому теж у Галичині й на Буковині) та гелонів (у східній Полтавщині й Харківщині). Столицю гелонів, город Гелон (Гельюнос) перський король Дарій знищив був у 512 р. до Хр. Відшукуючи тепер її місце в терені, В. Щербаківський, на підставі археологічних знаходів, з дуже великою правдоподібністю лъокалізував її на великому городищі на Полтавщині, що на ньому розкинулося тепер с. Більське в зіньківському повіті на р. Ворсклі.²⁴

Всі тут вичисленіprotoісторичні хліборобські племена В. Щербаківський вважав пращурами сьогоднішніх українців. Зокрема він був глибоко переконаний, що якраз кров агатирів живе у тілі наших гуцулів і подоляків,²⁵ а кров неврів у волиняків.

„Таким чином ми бачимо, — кінчає він цей розділ, — що населення України в першу половину першого тисячеліття перед Христом було велике, густе й працьовите”.

Кочовиками побіч місцевих хліборобів були передусім скити, що їх В. Щербаківський прямо монголами вважав,²⁶ а далі сармати, кімери й будини. Півкові трацькі племена, що блукали в наших степах, вели військово-розвійницький спосіб життя.

У своїй „Українській Протоісторії“ проф. Щербаківський далі описує й пояснює звичай скитів, цілком відмінні від звичаїв місцевого хліборобського населення України, наглядно виказує, скільки лиха вони накоїли своїм сусідам-хліборобам і добре обґрунтованими доказами збиває неправильний погляд московського вченого М. Ростовцева, начебто скити були „просто добродіями цієї землі (України)”, утворили тут державний порядок, завели мир і спокій, створили мистецтво.²⁷

Що до останнього, то В. Щербаківський дуже переконливо доказував на підставі археологічних знаходів, що так зв. скитське мистецтво 7. в. до Хр., яке характеризується частим вживанням тваринного орнаменту — це більшістю витвір якогось алтайського народу у 7. в. до Хр. та що М. Ростовцев і Боровка зовсім неправильно приписують його постання виключно скитам-номадам. „Я вважаю, — каже автор, — що власне з 6. в. до Хр., а може навіть до кінця 7. в. на наших чорноморських берегах почало витворюватися своє особливе місцеве мистецтво, з одного боку під впливом за-кавказьких алародійських племен, що принесли сюди через Кавказ свої сюжети та символи, в яких велику роль грав тваринний елемент, а з другого боку під впливом йонійських греків, що заснували в колоніях свої мистецькі школи торевтичні і керамічні“. Для цього псевдоискітського ювелірного мистецтва Щербаківський подав свою назву, а саме „понтийське мистецтво“, яка принялася вже в археологічній літературі. Він ужив її вперше на XVI. міжнародному антропологічному конгресі в Бельгії 1935 р., а відтак на II. міжнародному конгресі естетики й історії мистецтва в Парижі в 1937 р.

Короткою згадкою про галлів та готів в Україні Щербаківський закінчив свою видатну працю про українську protoісторію.

Хронологічно наступним періодом, що його досліджував В. Щербаків-

²⁴ V. Scerbakivskyj: *La situation géographique de la ville de Gelone d'Herodote* (Księga pamiątkowa W. Demetrykiewicza, Poznań 1930, 265—286, з пляном городища).

²⁵ Проблемі агатирів В. Щербаківський присвятив окрему працю (*Zur Agathyrsenfrage, Eurasia Septentr. Antiqua IX*, 209—214).

²⁶ Формація укр. нації, Прага 1941, 91.

²⁷ як прим. 23, 1937, 96.

ський була княжа доба. Цінним вкладом його у вивчення старовини того часу в Україні були його розкопи, переведені на великих могильниках у Полтавщині, а саме біля с. Ліпляви (1913-14, 66 могил),²⁸ м. Переяслава (1914), та с. Клепачів (1918). Вони збагатили наше знання українських похоронних звичаїв й міжнародних торговельних зв'язків України в X-XI. ст. (аналогії до чеських ювелірних виробів) та потвердили повну культурну єдність східних та західних українських земель у цьому часі. Останнє було вповні підтверджено нашими пізнішими розкопами (1939) на погребищі Х—XI. ст. у Валеві біля Переяславля.

Додати ще треба, що в одній із ліплявських могил В. Щербаківський відкопав срібну монету Володимира Великого з тризубом незнаного досі типу, яка служила вже дукачем у жіночому намисті. Ні одна така монета з тризубом не була знайдена досі на західних українських землях, певно тому, що це не був платничий засіб у торгівлі, тільки ранше репрезентаційний предмет.

Віддавна глибоко цікавила В. Щербаківського незвичайно важлива проблема праслов'ян та етногенези-формації українського народу.

В своїй доповіді про праслов'ян на конгресі в Софії Щербаківський вийшов з заложення, що „на слов'янських територіях, згідно з твердженням лінгвістів, жило мішане населення, яке складалося з керівної індоєвропейської верстви і завойованої чи підданої верстви не-індоєвропейців, яку теж ввуть субстратом“. У зв'язку з цим він ставить два зasadничі питання, що від відповіді на них залежить взагалі ціла розв'язка проблеми праобразівщини слов'ян, їхньої расової приналежності та мови. 1) „Чи в передслов'янську добу на всіх теперішніх слов'янських територіях жили однакові субстратні народи?“ 2) чи панівна раса завойовників була однакова скрізь на цих територіях? „На підставі антропологічних та археологічних дослідів В. Щербаківський дає на обидва питання позитивну відповідь, а саме, що 1) більше ніж 50% населення всіх сьогоднішніх слов'янських земель належить до тієї самої круглоголової передньоазійської (арменоїдної) раси і культура паскової кераміки, до якої належить і мальована трипільська кераміка, займала ті самі території; 2) пануюча раса на всіх цих територіях була індоєвропейська (ілліри, тракти й кіммери).“

Та від часу появи цієї праці В. Щербаківського (1936) минуло вже 20 літ наукових дослідів і сьогодні деякі твердження підпадають зміні. Наприклад, не дається вже вдергати думка про переважаючу (більш ніж 50%) круглоголовість у всіх слов'ян як рису передньо-азійської арменоїдної раси. Коли справа в расовому складі сьогоднішніх українців, то тут зглядну більшість (44.5%)творить не чисто арменоїдний, тільки мішаний, нордійсько-арменоїдний (ядранський) тип,²⁹ а недавні досліди над раннє-середньовічними західними слов'янами на території Польщі й Німеччини виявили чотири різні расові типи, з яких ні один не є круглоголовий; це: 1) мезокранний прибалтійський тип, 2) доліхокранний (довгоголовий) широколицій кроманьонський, 3) доліхокранний вузьколицій моравський та 4) помірковано-доліхокранний широконосий шлезький тип, що має прямий зв'язок з неолітичними носіями лінійно-стрічкової (паскової) кераміки.

А далі, до індоєвропейських рас, вичислених Щербаківським, треба додати ще племена із шнуровою керамікою західного типу, бо саме вони могли панувати над предками усіх західних слов'ян.

Хід формації українського народу впродовж тисячеліть ішов, за В. Щербаківським, так:

1) під кінець палеолітичної доби пізно-оріньяцьке довгоголове населення України відійшло вслід за відступаючими мамутами на північ і укра-

²⁸ Ліплявський могильник Niederluv Sborník, Praha 1925, 339—348).

²⁹ Р. Ендлік: Антрополог. будова України тепер (ЕУ, I, 128).

їнська земля обезлюднювалася, тому й нема в Україні слідів заселення в мезолітичній (середній кам'яній) добі;

2) натрикінці мезоліту прийшла в Україну нова, круглоголова раса з південного сходу (Мезопотамія, Мала Азія, Кавказ) — це були пізніші трипільські племена. Їхніми нащадками були хліборобські племена в добі Геродота та Босфорського царства;

3) нащадками цих хліборобських племен були анти³⁰ і далі ранністоричні племена київського літопису.

Ця схема етногенезу українського народу зовсім правильна. Археологічні досліди кільканадцяти останніх літ внесли багато нових матеріалів, що скріплюють її підбудову і сьогодні не може бути сумніву, що предками українців у прямій лінії є хліборобські племена з трипільською культурою. Та все таки, згадані нові матеріали вносять теж деякі зміни у погляди Щербаківського, що однаке аж ніяк не знецінює його праці.

Сьогодні нпр. вже не можна говорити про обезлюднення українських земель в добі мезоліту та брак знаходів з цієї доби. Тереновими дослідами С. Барана-Бутовича, І. Брика, М. Воєводського, І. Громова, М. Мушкета, М. Рудинського, а давніше й М. Якимовича були встановлені три окремі мезолітичні культури (свідерська, тарденузька й кампінська), що зміняли одну одну. Стоянки з мікролітичним знаряддям цих типів виступають на теренах, занятих давніше гуртами людей з культурою оріньцького типу.

Друге — це справа малоазійського походження трипільської культури та її круглоголових носіїв. Щоправда, В. Щербаківський сам пізніше змінив свій погляд. У своєму конспекті лекцій з 1946 р. про кам'яну добу в Україні він згадується вже, що „трипільська культура була дериватом культури мальованої кераміки західної, дунайсько-семигородської³¹ а пізніше він каже, що, культура мальованої кераміки (трипільська) прийшла на Україну двома шляхами і принесена була двома різними етнічними групами. Одна з них була довгоголова, низького росту, правдоподібно середземноморської раси... а крім неї сюди прийшла через Кавказ передньоазійська брахіцефальна (круглоголова) людність, теж хліборобська“.

Однаке й таке ставлення проблеми треба щераз змінити. Досліди Е. Кричевського над крем'яною індустрією українського мезоліту, раннього неоліту та трипільської культури виявили генетичне споріднення в усіх цих трьох родів-етапів між собою і тому він подав дуже близький правди вдогад³² у французькому резюме прямо твердженням про автохтонне походження трипільської культури, чого згадувався вже М. Талырен, а тепер підтверджує сербський археолог В. Мільойчич.³³

З цим погоджуються теж антропологічні досліди над черепами трипільців. У підземній красовій печері „Вертеба“ у Більчу Золотому борщівського повіту на Дністрі викопано в минулому столітті, разом із мальованою керамікою трипільського типу, 22 добре збережені поховання, які, за дослідами

³⁰ Тут (Формація 1941, 115—116) В. Щербаківський, згідно з істориками (Прокопій, М. Грушевський) вважає анти слов'янами — „нашими хліборобами, племенами“ — але пізніше він, на жаль, змінив цей сьогодні в археології та укр. історії загальno прийнятий погляд.

³¹ як прим. 13, стор. 56; пор. теж V. G. Childe: *The Dawn of European Civilization*, London 1947, 145. Та це було, думаємо, навпаки: емігранти трипільських племен перейшли були в зах. напрямі через середній Дністер і Прут, розвинули в Молдавії культуру типу Петрені-Кукутені-Ізвоар, та заманені першим металем — міддю, дісталися через Семигород. Альпи в Семигород, де залишили по собі селища типу Ariusd (Я. Пастернак: Складові елементи прайстор. культури України, Торонто 1953, рукопис).

³² Ранній неоліт і походження трипільської культури (Палеоліт і неоліт України, I, Київ-Львів 1941, 398).

³³ Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas, Berlin 1949, 106.

львівського антрополога Б. Росінського, виявили перевагу довгоголового (не круглоголового) расового типу. А втім, круглоголовість трипільців не знаходить підтвердження в антропологічних матеріялах, як це стверджує сам В. Щербаківський.

У висліді останніх завважень треба змінити ще одно твердження Щербаківського — тут на його користь. В 1935 р. він мав право думати, що „ми є автохтонами на своїй землі не тільки від 6 в. по Хр., але від неоліту, тобто не менше 5000 літ“. Сьогодні, беручи до уваги генетичне споріднення трипілья з мезолітом, а мезоліту з оріньяком, ми, мабуть, теж маємо право пересунути початок нашого автохтонізму на українських землях на багато тисяч літ назад.

Детальний огляд наукових праць В. Щербаківського з усіх ділянок українознавства виявляє незвичайно широкий засяг його наукових зацікавлень. Праісторія,protoісторія, рання історія в археологічному, історичному, антропологічному й лінгвістичному аспекті, а далі історія старовинного (понтійського) та сучасного (дерев'яні церкви) українського мистецтва, етнографія (фольклор, обрядовість) та музеологія — це ті ділянки науки про Україну, в які він вложив своє многогранне знання.

Та не кидав він пера з невтомних рук до останніх хвилин свого життя, позбавлений свого університетського верстату праці. Він далі брав участь у працях міжнародних наукових конгресів³⁴ у відновленій тепер дискусії над походженням назви „Русь“,³⁵ опрокидував московські теорії про український нарід,³⁶ далі цікавився обрядовістю різдвяного й новорічного циклю,³⁷ скитами та їхнім мистецтвом³⁸ та слідкував теж за новими досягненнями міжнародної археологічної науки.³⁹

Сьогодні українські науковці в глибокій жалобі клонять голови перед Великим Покійником, ім'я якого золотими буквами вписане в історію української археології.

Це вже вдруге в останніх роках невідкажуваної втрати дізнала українська археологія. В минулому році в ЗДА померла Валерія Е. Козловська, видатний дослідник трипільської культури. Побажанням було б, щоб найближчі її співробітники з Інституту Археології Академії Наук у Києві дали відомості українському громадянству про її життя й цінну наукову працю.

³⁴ як прим. 9.

³⁵ Матеріали до висвітлення півд. походження слова „Русь“ як нашого народного імені (Визвольний Шлях V, Лондон 1953, 29–34).

³⁶ Московські теорії і укр. нарід (Укр. Голос, Канада 1953, чч. 16–19).

³⁷ Коляди і щедрівки на нашій Україні (Свобода з 18. I. 1956).

³⁸ Про скитів та їхнє мистецтво (Визвольний Шлях, 1956, 1057–65).

³⁹ Археолог. відкриття на Близькому Сході (Визвольний Шлях, 1955–56).

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ:

ВІ МОЖЕТЕ ЗРОБИТИ ДЕШЕВИЙ, АЛЕ ВАРТІСНИЙ ПОДАРУНОК на іменини, уродини, чи з іншої нагоди, Вашим рідним і близьким, чи знайомим **ОДНОРІЧНОЮ ПЕРЕДПЛАТОЮ „КІЄВА“ — 3.60.** Цим напевно зробите приємність Вашим близьким, а нам таким чином придбаєте передплатника і підтримаєте журнал.

ФУНДУЙТЕ ТЕЖ „КІЇВ“ для різних університетських та публічних бібліотек і книгозбирень, з яких користають українці, в Америці, Канаді, Європі та в інших країнах.

Поширюйте „КІЇВ“ при кожній нагоді.

Проф. Соловйов про Русь, Росію та історію сх. Європи

У збірнику на пошану проф. Г. Ф. Шмідта, відомого австрійського історика, що вийшов недавно,¹⁾ помістив статтю проф. А. Соловйов, російський еміграційний історик, що тепер перебуває в Женеві, автор багатьох праць з російської та сх. європейської історії.²⁾ Вже на початку своєї цікавої статті він заявив, що вона написана з метою ясно висловити російську точку зору на питання про значення та зміст слова „Русь“, що виступає так часто в середньовічних джерелах. Він зауважує (ст. 143). що багато українських і польських істориків прийшли до висновку, що мовляв „Русь“ і „Росія“, це не те саме. Тому він вважає конечним кинути нове світло на це питання, в такий спосіб, щоб рівночасно висвітлити тогочасну політичну ідеологію „руського“ Середньовіччя, без спроби притягнути до цього модерні політичні критерії. Між польськими ученими він згадує антимосковського дилетанта Духінського, який в ніякій мірі не reprезентує польської історичної науки, побіч професорів Галецького та Пащекевича. Щодо українців, то автор говорить про М. Грушевського, Д. Дорошенка та С. Шелухина. В українській історіографії ерудит-правник Шелухин зайняв, кажучи загально, місце аматора. Грушевський та Дорошенко були зрілими ученими, хоч іншого типу, з великим почуттям відповідальності за свої думки і мені невідомо, щоб вони денебудь називали росіян „фінськими москвицями“, як це їм закидає Соловйов.

Існує можливість, що й сам проф. Соловйов уже забирає голос на згадану вище тему. Я маю на думці А. Соловйова, який лважав за вказане помістити цікаву, хоч і гурта-патріотичну, статтю п. н. „Велика, Малая і Белая Русь“ у ... комуністичних „Вопросах Історії“ за 1947 р. Очевидно, що це міг бути інший Соловйов, який тільки так само називається і вивчав той самий джерельний матеріал та висловлював подібні погляди.

Міркування А. Соловйова побудовані на певності, що „Русская земля“ літописів і інших джерел є докладним мозним і змістовим еквівалентом модерного „Русслянд“, т. є, Росія (ст. 144). Тому він гадає, що історія Київської Русі саме і є дійсним початком російського історичного процесу. Категоричне твердження, яке автор поставив „во главу угла“ своїх міркувань, є так очевидно фальшиве, що висновки, сперте на авторовому заложенні, зовсім не заслуговують на жадне довір'я. Це твердження не сперте на ніяких доказах річевої натури, а тільки її виключно на подібності, навіть не ідентичності, теперішнього національного імені російського народу (що справді дуже переконливо звучить — у німецькій мові) до давного етнополітичного терміну „Русь“. Чи ж сьогоднішні українці не називали себе ще донедавна русинами, а свою батьківщину Руссю? Чому ж тоді сам факт, що назва „Росія“ нагадує „Русь“, а Україна — ні, має служити доказом, що історична Київська Русь — це сьогоднішня московсько-ленинградська Росія, а не — київська Україна? При сьогоднішньому стані науки не може бути сумніву, що під ім'ям „Русь“ в Східній Європі відбувалися рівночасно три, або й більше, етнічні процеси, і це ім'я, на тогочасній стадії розвою, покривало бодай три народи, різні не тільки потенціяльно, але й великою мірою теж уже фактично. Сам же факт, що середньовічні „росіяни“, „українці“, „блоруси“, новгородці (які легко могли стати четвертим сх. слов'янським народом), всі вживали назви Русь, русини, руський, зовсім не означає, що вони були етнічно, расово, культурно, мовно й ідеологічно однородними. В історії знаємо напрклад дві Бургундії — тзв. Аreliat і Франш Конте — острівну Британію та французыку Бретонію, Францію і Франконію, знаємо три різні Болгарії — наддунайську, волжьку, півн. кавказьку; первісний етнічний термін „Литва“ міг в відповідному часі означати людину, що

¹⁾ Studien zur älteren Geschichte Osteuropas. Festschrift für Heinrich Felix Schmidt. Graz—Köln, 1956.

²⁾ A. Soloviev. Der Begriff "Russland" in Mittel Alter. Ibid., pp. 143-168.

вживала литовської мови, слов'янського мешкання Вел. князівства Литовського, а в формі „Літвяк“-літвак білоруського жида. З другого боку, шведом був довгі віки мешканець Фінляндії і житель Швеції. З літописів добре знаємо про ненависть київлян до проторосіян — суздалыців, як і нехочута останніх коритися київській, протоукраїнській адміністрації. Ці очевидні факти показують, як небезпечно будувати далекоідущу гіпотезу на крихкій базі подібності модерної національної назви Росії до давньої Русі.

Проф. Соловйов кладе велику вагу на факт, що приблизно до середини 12. ст. а по-декуди й пізніше, джерела знають тільки одну, єдину й неподільну Русь (ст. 147). Це прекрасно сказано і це вповні відповідає дійсному станові речей, тільки ж, чи ця Русь і була „Росія“? Коли ці джерела говорять про одну Русь (через імплікацію, бо стверто вони того так дуже не говорять), то вони мають на думці ту частину сх. Європи, що була кермована з Києва, членами династії, що спиралася на Київ, Волинь і Турів-Полісся, до меншої міри — Смоленськ, і які вже в другій половині 12 ст. величищу воєн з володарями тієї території (Володимира-Суздалі), про яку маємо максимум причин думати, що саме на ній формувалася теперішня російська нація.

Єдність Православної Церкви на території історичної Русі, далеко не така сильна, як думає проф. Соловйов, не була вислідом органічного місцевого процесу, а втім умовалася завдяки контролю й інгеренції патріярхату в Константинополі. До того ж, церковна єдність у ніякий спосіб неспроможна послужити головним доказом існування політичної й етнічної єдності, вже хочби з причини особливого характеру сфери своєї діяльності. Попри це автор воліє не згадувати нпр. Переяславської митрополії в 11 ст., „литовської“ митрополії на переломі 13 і 14 ст., впертої боротьби галицько-волинських князів за власного митрополита, київського митрополита Теодорита, свяченого тирнавським (болгарським) патріярхом у 1350 рр., і ін. Спроба створення окремої сузdalської митрополії за Андрія Боголюбського ледве згадана на стор. 149.

Події середини 13 ст. зле зінтерпретовані проф. Соловйовом (стор. 153-4). Це правда, що Ярослав сузdalський був призначаний татарами за старшого „в руському язиці“. Але чим тоді був руський язик? В тому часі ні Білоруські князівства ні Галицько-Волинська держава не мали ніякого відношення до татар, а роки пізніше Данило Романович галицько-волинський держав свою отчину у власному й безпосередньому заряді („поручена була йому і хто був з ним земля його“). Пляно Карпіні називав Ярослава великим князем „у тій частині Руси, що називається Сузdal“, а Василька галицько-волинського називав королем; Київ у нього — столиця Руси. Де того, проф. Соловйов підкреслює, що Данило Галицький був у добрих взаєминах з Олександром Невським (ст. 154), до речі, улюбленцем советсько-російської історіографії. Це зовсім не так. Данило щукає на заході опори до боротьби з татарами, зате Олександр коляборував з татарами (я далекий від того, щоб з такого стану речі робити зайїві романтичні висновки, я лише стверджую факт); де тоді була спільна площа під добрі взаємини між ними. Невже А. Соловйов не знає, що Данило був у союзі з мол. братом Олександра, Андрієм, і цей союз, скріплений подружжям Андрія з дочкою Данила, був явно звернений проти татар? Адже, в протитенесті до Олександра, Андрій говорив: „Господи, що це, доки будемо дружити з татарами і їм служити?“ До того ж Андрій держав був Володимир сузdalський, що не могло не викликати заздрості Олександра. Татари добре знали про дійсний стан справи й заatakували Данила й Андрія силами Неврюя на півночі й Бурундая на півдні. Наслідок був такий, що Андрій утік до Швеції, Данило сам знищив свої укріплення, а Олександр... одержав Володимир сузdalський. От і приязні відносини.

Проф. Соловйов погоджується, що в 1654 р. вже існувала українська нація (ст. 167). Очевидно, він бачить, що на тлі намагання представити етнічну й політичну монолітність Руси-„Росії“, така нація — це очевидний „деус екс махіна“, поява якого на історичній сцені нічим не оправдана. Тому автор додає короткий коментар до свого погляду, в якому каже, що дві окремі мови, два окремі культурні типи повстали впродовж чотирьох століть політичної сепарації (від „руського“ материка? ст. 167-8). Іншими словами, автор вважає, що існування української нації не було

вислідом природного росту, а наслідком інтервенції зовнішнього чинника. Можна сказати, що це є відома „теорія“ чужинецької інтриги перенесена на події триста й більше літ тому.

Ця гіпотеза була б може й непогана, якби не те, що вона сперта не на фактах, а на побожному бажанні. Бо чи ж постала окрема нація на Карпатській Україні, що була відірвана від українського материка на ціле тисячеліття? Де є „окрема нація“ в Галичині, що теж була „сепарована“ від решти наших земель довше, ніж чотири століття? Чи постала окрема балтійська нація з тих литовців з-над Німану, що від 1293 були під Прусією, відтак Німеччиною? Ні, ті кляйпедські литовці, що зуміли зберегти свою литовськість, були таки литовцями, а нічим іншим. В 1944 р. зустрів я на зал. ст. в Ополі (Оппельн на Шлезьку) дві шлезькі польські з тих земель, що в 1918-39 не належали до Польщі. По короткій виміні думок вони щиро й просто сказали, що вони польські, але не можуть про це нікому сказати. А чайже Шлезьк перестав бути політично польським на переломі 13 й 14 ст. Безперечно, політичній відокремленості не можна відмовляти всякої впливу, але, без наявності етнічних і мовних різниць, окремої, сяк-так чітко визначеної території, потрібної наснаги емоційного елементу, почуття внутрішньої когезії, окремих політичних амбіцій та конкретних цілей, окремої культурної традиції, відчутия спільнотного минулого окремої нації просто нема звідки взятись.

На закінчення хочу сказати таке: за мотто до своєї статті проф. Соловйов взяв, вистлі відомого філософа В. Соловйова — авдіятур ет терція парс (для автора дві перші партес — поляки й українці; цікаве відчуття психологічних фронтів у теперішній Сх. Європі). Нелюбий авторові Грушевський, що за мотто до своєї Історії України-Руси взяв євангельське „увісте істину, і істина свобод-ит ви“. Тому теж добре було б, якби російські історики, замість вимагати для себе цілої київської спадщини, застановились добре над початками власне російського народу, того народу, що в дискутованій добі формувався в Ростові, Суздалі, Владімірі й Москві, і якого історія, за влучним висловом М. Грушевського, все ще не має свого початку.

Огляди і рецензії

О. Ольжич: Поезії, Книжка перша. Нью Йорк, 1956. Уклав і видав Олег Лашенко. Стор. 104.

В цю збірку ввійшли поезії, зібрани попередньо в трьох книжках — „Рінь“, 1935, „Вежі“, 1940, і „Підзамча“, 1946. Велика шкода, що цю збірку не ввійшли всі написані Ольжичем поезії — навіть з ними це була б зовсім невеличка книжка. Щоправда, укладач збірки обіцяє випустити і другий том, але це має бути щойно в майбутньому і сучасний читач мусить обмежитися до виданої збірки. А шкода, бо читач міг би зробити цікаві порівняння між друкованими в поетових збірках віршами і між необнятими ними. Там є немало цікавих поезій, які, щойно поставлені побіч перших, дадуть справжній образ поета.

Ще в 1936 р., пишучи в львівській „Назустрічі“ про Ольжичеву „Рінь“, ми підкреслили той факт, що його поезія творить міст між поезією старшої поетичної генерації на еміграції і — наймолодшої. Давши характеристику поезії Липи і Маланюка, ми на цьому тлі схарактеризували Ольжича, як поета „другої генерації“: від попередників різнила його більша зрівноваженість, у противагу трохи хворобливому перевчененню перших, „принципіальний оптимізм“ його творчості і, взагалі, той новий духовний комплекс, що існував уже в крові тієї нової генерації, як щось очевидне і самозрозуміле, що вже здійснювалося доказувати. Сьогодні цю характеристику, здається, варто пригадати, як і окреслення його стилю, як стилю латинської зв'язкості. Факт, що Ольжич виступив відразу як духовно завершений поет, а й з погляду форми він пізніше не багато ддав до того, що показав у своїй першій збірці.

Римська поезія, справді, немалою мірою відбилась на творчості Ольжича. В його поезії відчувається прямий зв'язок з „Антологією“ М. Зерова і можна б доказувати її стилістичний вплив на Ольжича — коли б ми не знали, що Ольжич теж знатав римську поезію з оригіналів. З цього погляду поезія Ольжича, як мало якого українського поета, є повностилева, його слово зовсім функціональне, передає найчуттєніше й елімінє все побічне, несутьне. Ідея націоналізму подані в його першій збірці дискретно, майже без натяків на них, але з кожного рядка його поезії прозирає людина нового світогляду, обличчя нового українця, і те обличчя виразне і сформоване в усіх своїх деталях. Його попередники ще боролися за викарбування того обличчя, але Ольжичеві цієї боротьби вже непотрібно, він — уже готовий продукт нової української людини.

Свого часу ми деякі вірші Ольжича пробували зіставити з віршами П. Филиповича. Тут можна піднайти неодну аналогію, бо Й Филипович був так само всебічно завершеним поетом, тільки за ним ще тягнулися символістичні примарі минулого, перед якими поет ставав із жахом. Цей комплекс майбутніх катастроф і їх провіщування — це типова для Ольжича риса. Не те, щоб того комплексу, такого характеристичного для нової української поезії, в нього не було, але він сприймав його якось по молодечому, визвольно. В дному вірші він пише про душу піхотинця, яка відділилась від тіла і літає над ним, звільненим від сумнівів і страху. І дух — тріумфує, спостерігаючи, як те тіло вперто повзе наперед, виконуючи свою функцію. Часом поет образові катастрофічному протиставить інший, що його з місяця заперечує, — з цього погляду незвичайно майстерний вірш „Дванадцять літ кривавилася земля“. У першій строфі — образ скривавленої землі, ствердої на каміння — і тут же, як протиставлення, образ непокоримого покоління на тих спалених полях. Строва друга подає образ немовлят, що просить марно тепла від закляклих перс — і знову образ жорстокої доби, яка, як вовчиця, віddaє їм своє лоно. Строва третя — образ дощів і вітрів, кудлатих хмар і каламутних рік — і суворих і великих братів, що ростуть у присмерку нори. Чергування образів — два рядки протиставлені двом іншим, — типова риса античної драматургії, і цей стилістичний засіб Ольжич майстерно застосовує до зовсім модерної поезії, досягаючи й собі драматичної сили.

Немає сумніву, що „Рінь“, це найвище поетичне досягнення в творчості Ольжича. В інших своїх поезіях він міг знаходити інші мотиви, лідійматись до нових висот, проте, з погляду поетичної ваговитості, в „Ріні“ сказано куди більше. Збірка „Вежі“, що її дехто хотів би бачити як вісь Ольжичевої поезії, в окремих своїх віршах досягає, справді, „найвищого духа вершини“, де „архангельська срібноголоса труба гремить крізь простори і душі“. А проте ті вежі мають свої тріщини, що є наслідком нетривкості основ, на яких вони побудовані. Можна б сказати (а сьогодні ми вже маємо для цього деяку часову перспективу), що ті тріщини випливали з Ольжичевого не зовсім правильного розуміння сучасної йому української дійсності, в незрозумінні того, що, реально, представляло зах.-українське громадянство. Можна б теж сказати, що він сприймав його по-емігрантськи, бо тільки з празької перспективи міг він бачити те громадянство як дві групи — як протиставлення революційних, підпільних сил — „втішеним власникам пенсій і рент“. Такої української суспільної кляси не було, це було, власне, типове для Ольжичевого чеського оточення. Також і українська наука створила в ті часи немало цінного, щоб її можна клеймити „псевдонауковими бздурами“. А й „Просвіта“ варта була чогось більше, ніж насміху, бо з анальфабетами, хочби й революційно настроєними, держави не створити. Словом, „Вежі“ в своєму змаганні за українську державу пропонували боротьбу не тільки проти чужої влади, але й проти власного громадянства. Такі акти, як Городок (незданий експропріяційний напад на пошту) ще не є актами державнотворчими, а відповідальний революційний діяч повинен не тільки гльорифікувати героїзм жертв, але й дивитися на її доцільність у даній ситуації.

„Вежі“ постали в добу, коли „дводоліт таборів“, як їх називає Ольжич, ішов не по лінії „революціонери — міщани“, а лінією відмінного погляду на методи боротьби, в суспільстві, що своєю масою було наставлене вороже до польського режиму на українських землях. Зах.-українське суспільство в той час натискало на

культурний і економічний розвиток, що для чужкої влади було нераз багато дошкіль-
ніше, ніж неодин слабо зорганізований підпільний виступ, якого учасники попадали
в тюрму. Власне, як головне своє завдання Ольжич поклав моральне оправдання
дій підпілля, протиставляючи його українським нереволюційним, тобто еволюційним
спілам, через що надав тим поезіям певного політично-пропагандивного забарвлення,
чого в такого поета як Ольжич не мусіло б бути. Завдання критики — ствердити
факти, не стаючи ні по одній, ні по другій стороні.

А все ж таки у „Вежах“ є речі, що належать до найкращого в українській поезії
всіх часів. Поет, якого ми знали з „Ріні“ як класично зрівноваженого, вибухнув тут
справжнім полум'ям динамізму, випалюючи гасла-тези, що замають нераз на пропо-
рах української революції. Українське підпілля доби між двома війнами було не-
звичайно ідейне і Ольжичів твір став тривалим пам'ятником для всіх „незнаних воя-
ків“, що йшли за гаслом: „держава не твориться в будуччині, держава будується
нині“. Але тактичною похибкою Ольжича — революційного організатора — було не-
доглянення того, що існували ще й інші, не-революційні, сили, які теж змагали до
тієї самої, далекої мети.

„Підзамча“ повертає знову до тем стилю „Ріні“. Збірка ця крайно фрагментарна,
Ольжич однаково добре міг був до неї включити ще з десяток своїх віршів, розси-
паних по журналах. Центральним віршем збірки є „Пророк“:

О, очі мої гарячі,
Уста мої сірі, спраглі,
Що бачите тільки Сонце,
Щоб тільки кричати Правду!
... На грудях зводите руки,
Бороните душу вашу, —
Не ждіть ніхто милосердя —
Я камінь з Божої праці.

Є ще другий цикл віршів, під тим самим заголовком, і цей цикл наче продовжує
вгаданий перший вірш. У всіх цих віршах вислів незвичайно ляпідарний, сконден-
зований і, щоб це осягнути, поет зумисне оминув римування. Неодин читач цього
навіть не помітить. Проте, як цілість, ця невеличка збірка крайно доривкова і її не-
безпечно розглядати окремо, відірвано від інших Ольжичевих поезій, на опубліку-
вання яких треба ще пождати.

Щодо самого видання, то тут можна мати неодин застереження. Деякі ми зга-
дали на початку рецензії. Впровідна стаття О. Лащенка говорить багато про Оль-
жича — революційного діяча, але мало про Ольжича — поета. Тимчасом револю-
ційних діячів, рівних Йому, у нас більше, а поетів — тільки одиниці. Сама відданість
націоналістичній ідеї не неспроможна з'ясувати таке складне і, просто, історичне
явище, як Ольжичова поезія. Неодна його поезія, перекладена на чужовезмну мову,
заблищити свіжістю нововідкритих життєвих істин і чужий читач відчує їх, хоч Йому
не буде ніякого діла до українського націоналізму. Тому на твердження О. Лащенка,
що поезія Ольжича — поезія націоналістична (підкреслення його), ми сказали б, що
це поезія всенаціональна, бо це поняття ширше.

Треба пожалувати, що видання з'явилося за старими правописними правилами,
нині вже анахронічними: гали (зам. галли), будучина, подвір'я, хронольготичний, ле-
гендарний, відріжнити, легіон, мягкий, підзамча тощо. Та найдивніший той факт, що
ще щойно 12 років після смерті поета і 11 років після закінчення війни взагалі по-
чало з'являтися видання Ольжичевих поезій, тоді, коли вже давно повинно бути
кілька повних видань його поетичних творів.

С. Г.

Українське образотворче мистецтво.
Живопис, скульптура, графіка. Державне
В-во образотворчого мистецтва і музич-
ної літератури УРСР. Київ, 1956. 38 сто-
рін тексту українською і російською мо-

вами і 108 колірових репродукцій 26×34
сантиметри.

Цей альбом — перша совєтська спроба
репрезентативного показу українського
мистецтва, старого і підсовєтського. Все,

що було до того часу, було здебільшого технічно недосконале і лубковате. У цьому альбомі репродукції технічно зовсім можливої якості, так і видно, що наші підсоветські друкарні користають з довіду і, певно, й машин, чеських чи польських, бо рівень тих репродукцій, власне, і стоїть на поземі друкарських досягнень довоєнної Чехії чи Польщі. Сама скількість репродукцій творить дуже поважне число і нею можна було показати все справжнє багатство українського мистецтва. Проте цей альбом, як і кожне українське підсоветське видання, намагається показати образ українського мистецтва не таким, яким він є справді, а таким, якого потрібно його аранжерам. Для цього й підібрано відповідну редакцію, що складається (як можна судити з прізвищ), з чотирьох москалів і двох українців. Упорядником альбому і автором вступної статті є якийсь Я. Затенацький, який примітивно і по-дилетантськи намагається застутити винищенню поголовно колись знамениту плеяду українських мистецьких критиків.

Як відомо, за цілий час московського панування на Україні ніколи не з'явилася ніяка історія українського мистецтва. Це й зрозуміле — забагато не то карток, а цілих розділів доводилося б видирати з історії мистецтва російського. Так і в цьому альбомі українське мистецтво починається від часів Б. Хмельницького, бо все, що було перед тим, це, за словами Затенацького, спільна власність культур російської, української і білоруської. А втім, як він пише, „протягом багатьох століть українське образотворче мистецтво розвивалось в найтіsnішому взаємоз'язку і під благотворним впливом передової культури і мистецтва російського народу“. Прийнявши таку настанову, редактори любісінько собі виличили з альбому все українське мистецтво до 17 ст., мистецтво українських класиків (Лосенко, Боровиковський, Левицький, Мартос), творчість таких уродженців України як Ріпін чи Ге, не згадуючи про цілий ряд справді великих імен сучасного українського мистецтва, у зіставленні з якими мистецькі вироби багатьох „радянських художників“ вражают своєю незугарністю і вбогістю. Бо й як можна уявити собі, наприклад, українське малярство без Нова-

ківського, Холодного, обох Кричевських, Грищенка, графіку без Нарбута, Ковжуна, Масютина, різьбу без Архипенка? Всіх їх просто промовчано, вони бо не „соц-реалісти“, ні не „благоговілі“ перед російським мистецтвом, яке вони, у свій час, перевищали. А й те, що могло б бути окрасою українського підсоветського мистецтва хоч би формально (бо створене в час советського режиму в Україні) або вилаяно (ось як бойчуцізм), або притушовано. Так, наприклад, А. Петрицького, твори якого були окрасою советського павільону на Венецьких дворічках, згадано тільки як театрального декоратора і не зпроподівовано ні одної його речі. Між іншим, в статті Затенацького знаходимо цінне признання, яке варто пам'ятати: що це комуністична партія допомогла розгромити буржуазних націоналістів та формалістів на фронті образотворчого мистецтва!

Відповідно до своєї настанови, редактори альбому підібрали й репродукції. Можна б сказати, що одна третина їх і справді має якийсь рівень і репрезентує українське мистецтво. Сюди треба зачислити твори Шевченка (2), Трутовського, Мурашка (Миколи і Ол.), Васильківського, Пимоненка, Красицького і Мартиновича. Їх творчість дає більшменш добрий переріз реалістичного стилю в українському малярстві. Серед мистців, зачислених до розділу „Українське радянське мистецтво“, знаходимо прізвища Самокиша, Йакевича, Світлицького, Бурачека, Трохименка — це все мистці, виявлені ще до революції і представліні в альбомі по одному мало типовому для їх творчості творові. Про сьогоднє українське підсоветське мистецтво можна сказати хіба те, що його творці дуже несъогочасні манeroю свого малювання чи різьблення. Такий Нестеренко точно наслідує Пимоненка, Задорожний — мистецтв мюнхенської історичної школи середини 19 ст., Хмелько в своїм великім полотні „Навіки з Москвою“ — дає мало вдалу пародію Іванюкова віїзу Хмельницького в Київ, Кривенко наслідує риска в риску А. Ждаху і т. д.

Назагал треба тут відмітити нахи до ілюстративності, типової для доби, коли ще недостатньо була розвинута фотографія. До речей супо малярських,

тобто таких, що оперують кольором, слід зачислити малюнок з гуцулами Бокшая, маріну М. Глущенка в стилі Моне та квіти Шовкуненка. З цілого галицького мальтарства, такого багатого творчими різного стилю, знаходимо тільки „Трембітарій“ Труша і одну графіку О. Кульчицької.

Зате не можна не відмітити значної скількості неукраїнських прізвищ серед цієї советської групи мистців: Меліхов, Пузирков, Григор'єв, Ломикін, Фрідман, Рябінін, Заузе, Аверін, Резніченко (Абрам Ісаакович), Самусев, Бахмутов і ін., творчість яких з Україною не має нічого спільногого — бодай її не видко з показаних в альбомі творів. Меліхов показав молодого Шевченка як цей наляканий стойть перед Брюловом, Фрідман — Леніна і Сталіна, а Самусев — плякат на вирощування (хрушевської) кукурудзи. Навряд, чи такі твори можна вважати у країнським мистецтвом.

І редактори і видавці цього альбому поклали немало труду показати викривлений образ українського мистецтва. Альбом цей, певно, знайдеться і в неодній бібліотеці поза ССР і служитиме доказом української провінційності та культурної недорозвиненості. Але численні українські мистці у вільному світі теж не дармують і завдяки цьому українське мистецтво має трохи вищу марку ніж та, що її невибагливий рівень намагається показати цей альбом.

С. Гординський

Петро Кізко, Устим Безрідний, повість. Частина перша. Укр. В-во, Мюнхен 1956, м. 8°, 176 ст.

Читаючи цю цікаву Кізкову повість (яку так само добре можна вважати за більшого розміру новелю), мається враження, що автор дуже спішився і хотів якнайскорше виладувати все, що там назбиралося в його уяві. Це не значить, що повість писана в поспіху, наборзі, або, як то кажуть, на коліні і не викінчена якслід, тільки значить, що це тема, яку можна і варто було розгорнути багато ширше, дати, як то кажуть, широке полотно, розгорнути характери, показати ширше тло, виявити зв'язки з підпіллям (це не важко, чи це в дійсності було, відбувалося, чи ні), змалювати умовини життя, словом, дати справжню повість або роман про живучість, силу і невгнун-

тість українського народу під московсько-большевицькою окупацією. Такі можливості дає тема, сама собою досить широка, але автор поспішився зібрати її в довшу розміром новелю, і задовільнився тільки натяками на речі, які можна і варто було змалювати ширше і повніше. Можливо, що авторові не під силу було широке полотно, бо воно вимагає більше праці і часу, але коли він був спроможний поширити розмір новелі, то напевно міг би й поширити розмір повісті. Авторові вільно зуживати свій матеріал як йому подобається, але й читачеві вільно мати до автора „жаль“, що він так звузив і „змарнував“ таку цікаву тему, яка дуже пасувала б до великої повісті або й роману. Цей „жаль“ походить звідти, що автор уміє цікаво розповідати, вміє будувати сюжет, але не має, мабуть, терпеливості розвивати його з справжньою повісті. А що „Устим Безрідний“ не повість, а новеля, скажім, велика чи довга новеля, показує те, що всі ті події, які автор змалював, зведені властиво, до епізоду. Та й самі постаті показують, що це новеля. Автор дає „голові характери“, показані не в розвитку, як цього вимагала б повість, тільки в „готовому стані“, як звичайно буває в творах короткого розміру, де немає часу й місяця на розвиток. Новеля нпр. показує тільки окремі риси і міцніше або слабше, залежно від авторового задуму, їх наслідтує. Це ми й бачимо в „Устимі Безрідному“, де показаний певний епізод з життя, який відбувається в обмеженому часі і в обмежених відповідно до того умовинах. І наголос тут поставлений на динамічність сюжету, а не на його еволюцію. Та й скількість персонажів не така велика, якої б не витримала новеля. В повісті їх сміло могло б бути більше, і вони багато дечого більше могли б показати. Сюжет „Устима Безрідного“ також чисто новелістичний, не повістевий, дарма, що розтягнений на скількись там, сто і ще щось сторінок. Бувають же й новелі тієї довжини. Сюжетна лінія розвивається ніби правильно, але в мотивації певних фактів є чимало випадковості і непродуманості. Перший з них на самому початку. Уляна тужить за братом, як за чоловіком, або нареченим. Вона так само приймає Устима, як когось, хто йї може бути багато близчий від брата. Нормально брав-

ши, це сильно натягнене і неприродне, а щонайменше достатньо не вмотивоване. Другий факт — вона не відзнає брата, тобто приймає за брата зовсім чужу людину. Чи це можливе? В тих умовинах, які автор змальовує, це нонсенс. Можливе було б, якби автор передтим постарався був якось усе це упрацювати, але автор цього не зробив, тому й вийшов композиційно нонсенс. По чотирьох роках розлуки сестра не пізнає брата. Чому? Хіба за чотири роки непривности двадцятькілітній юнак міг так грунтально змінитися, щоб його рідна сестра не пізнала? Це виключене. Адже тут вистачає одного погляду, щоб зміркувати хто і що. А може це був двійняк Уляниного брата? Це можливе, але це треба б відповідно опрацювати й умотивувати, а так виходить „Пилип з конопель“, або, як хто хоче, „Деус екс махіна“. Автор показує речі, які нічим не виправдані. Уляна, напр., не тільки не пізнає його зразу, але й довший час уважає його за брата, аж він їй урешті сам признається, що він їй не брат і розповідає історію, як до того дійшло, що він прийшов замість брата. Однак все це зовсім інакше виглядало б, якби автор подбав був на все це читача відповідно приготувти, або й пізніше умотивувати. Автор, або хтось інший може сказати, що в літературному творі не все мусить бути ясне, не все мусить бути виложене „як на лопаті“, багато дечого треба здогадуватись. Так, це правда, але тоді можна сказати, йдучи по тій самій лінії, що автор не мусить писати цілої повісті, тільки написати самий заголовок, хай чи-

тач собі здогадується, що під ним могло діятись. Справа отже в тому, що дечого читач може здогадуватись, а дещо автор мусить таки добре умотивувати.

Про великий поспіх автора в розвитку сюжету говорить багато деталів. Один з них — дуже приспішene визнання Устіма, що він називається Решітко, що він бувший командир загону УПА і т. ін. Якщо він підпільник-конспіратор, та ще й у союзницьких умовинах, то він цього не міг зробити. А коли він це зробив, то він ніякий підпільник і не конспіратор. Або другий факт: Треба було авторові втамнити якось Грицька Прібійбіду в цілі ту таємну історію. Грицько довідується, що Устім не брат Уляни з післуху. Він підслухав розмову Уляни з Устімом уночі у соняшниках. Чого ж Уляна з Устімом уночі в соняшники полізли? Чи не того, щоб Грицько міг їх підслухати? Не могли вони про такі речі говорити в хаті, лише в соняшниках? Це називається натягання фактів, де авторові не хочеться, (або не „можеться“) обдумати справи як слід і він іде на „дешевизну“.

Таких непродуманих і неопрацюваних деталів у цій повісті багато, нема можливості в рецензії їх вичислити, але... але „повість“ все таки читається цікаво.

В автора є, безсумнівно, хист цікаво розповідати, загострювати ситуації, будувати сюжет, створювати конфлікти і т. п., але нема терпеливості вмотивувати і викінчувати свої сюжети, конфлікти й ситуації. Тому твір виходить недороблений, або недоношений, хоч цікаво подуманий і цікаво поданий. **Б. Романенчук**

Бібліографія

„Волосожар“, літературно-мистецький популярний альманах (книга I). „Обєднання Українських Письменників „Волосожар“. Нью Йорк — Філадельфія 1957, 8°, 88 ст.

Рудницький, Яр., д-р. Бібліотека Т-ва „Просвіта“ в Форт Вілліямі, Онтаріо. **Друге видання.** УВАН, Серія: Літопис УВАН, ч. 15. Накл. Т-ва „Просвіта“, Вінніпег — Форт Вілліям 1957, 8°, 32 ст.

Рудницький Яр. і Сокульський Дм. Ukrainianica Canadiana, 1955. Склали...

УВАН, Серія: Бібліографія, ч. 3. Вінніпег 1956, 8°, 32 ст.

Rudnyékyj Jaroslav, B. Slavica Canadiana A. D. 1955. Склав ... „Slavistica“. Праці Інст. Слов'янознавства УВАН, ч. 27. Вінніпег 1956, 8°, 32 ст.

Мак, Ольга. Бог вогню. Пригодницька повість з бразилійського життя. **Третій том.** В Матто Грессо. Укр. В-во Мюнхен 1956, 8°, 335(+1) ст.

Вовк, Віра Елегії. Укр. В-во Мюнхен 1956, м. 8°, 27(+3) ст.

Вежа, І. 1957. Тримісячник пригод та фантастики. В-во „Рідний край“, Буенос-Айрес, Аргентина 1957, 8°, 64 ст.

Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Зошит 5. Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубайович. Заступник гол. редактора проф. М. Глобенко. В-во „Молоде Життя“ [Сарсель-Мюнхен] 1956, 8°, 321—400 ст.

Мітла, Календар-альманах на 1957 рік. Накл. В-ва „Мітла“, Буенос-Айрес, Аргентина [1956], 8°, 128 ст.

Луців, Василь, д-р. Педагогічна праця Івана Франка. Об'єднання Укр. Педагогів у Канаді. Відділ: Визначні Педагоги, ч. 1. Торонто 1956, м. 8°, 37 ст.

Борітесь-поборете. Огляд діяльності Спортивного Т-ва „Україна“ в Торонті, Канада за роки 1948—1949. Накл. С. Т. „Україна“, Торонто 1950, 8°, 91 ст.

Липинський, Вячеслав. Україна на переломі. 1657—1659. Замітки до історії українського державного будівництва в

XVII-ім століттю. Видання друге. Вид. Корп. „Булава“, Нью Йорк, 1954, 8°, 304 стор.

Липинський, Вячеслав. Покликання „варягів“ чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Е. Х. Чикаленка „Де вихід?“ Вид. Корп. „Булава“, Віден 1926, Нью Йорк 1954. Видання друге. 8°, 114 ст.

За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. Львів р. Б. 1938. Перевидано: у десяти річницю з дня смерті гетьмана всієї України Павла Скоропадського. Вид. Корп. „Булава“, Нью Йорк 1955, 8°, 185 ст. Видання друге.

Войнаренко, Остап. До нової Полтави. Видавнича Корпорація „Булава“, Філадельфія 1951 — Нью Йорк 1955, 8°, 286 ст. [Видання перше — передрук з „Америки“ з 1951, доповнення 1955].

Вовк, Віра. Духи й дервиші. Укр. Видавництво, Мюнхен 1956, м. 8°, 157 ст.

ЯКЩО ВАМ ЗАЛЕЖИТЬ НА ТОМУ, щоб „Київ“, який почав уже восьмий рік свого існування, дальше появлявся, то зробіть такі три речі:

1. Вишліть якнайскорше передплату за 1957 р.
2. Заплатіть негайно борг за попередній рік, коли Ви післяплатник.
3. Придбайте хоч одного передплатника з-поміж Ваших друзів і знайомих.

А за пожертви на пресовий фонд „Києва“ будемо дуже вдячні. Вони нас підтримують матеріально й морально.

В-во „Київ“

— — — — — Витніть і перешліть — — — — —

До Видавництва „Київ“!

Оцим зголошуєся на передплатника журналу „Київ“ і висилаю річну передплату \$3.60, піврічну \$1.80. Журнал висилати на нижче подану адресу:

Підпис (читко):

Адреса:

.....
.....
.....

Деякі післяплатники змінили свої адреси і не признаються більше до нас, не заплативши своїх боргів. Просимо їх цією дорогою конечно заплатити борги і не підривати існування журналу. Належати до гробокопателів не належить до почести.

В в-ві „Київ“ можна замовляти

ВИДАННЯ НТШ і УВАН:

П. ЗАЙЦЕВ — Життя Т. Шевченка	\$5.50
Б. ЛЕПКІЙ — Мазепа	\$3.00
Є. МАЛАНЮК — Поезії	\$3.50
Т. ОСЬМАЧКА — Із-під світу	\$3.50
Збірка українських новель	\$3.50
Обірвані струни (антологія української поезії)	\$3.50
Є. ЧИКАЛЕНКО — Слогади	\$3.50
Д. ЧИЖЕВСЬКИЙ — Історія української літератури	\$6.25
І. ФРАНКО — Вибір із творів	\$3.50
С. ПЕТЛЮРА — Статті, листи, матеріали	\$7.00

Всі в твердій оправі.

ІНШІ ВИДАННЯ:

М. ЗЕРОВ — Соннетаріом, поезії	\$1.50
Б. АНТОНЕНКО-ДАВІДОВИЧ — Смерть, повість	\$1.20
Є. СТРІХА — Пародези (в твердій оправі)	\$3.00
о. І. НАГАЄВСЬКИЙ — Кирило-Методіївське християнство	\$2.00
о. І. НАГАЄВСЬКИЙ — Рим і Візантія	\$2.50
Українські Січові Стрільці (альбом)	\$9.75
Ю. ТИС — Рейд у невідоме, повість для молоді	\$1.80
Т. ШЕВЧЕНКО — Кобзар у 4-ох томах	\$25.00
Енциклопедія Українознавства — I, II, III томи, в полотні	\$48.00

НАШІ ВЛАСНІ ВИДАННЯ:

Слово о полку Ігореві	\$13.00
„Львів“ — літературно-мистецький збірник	\$9.00
Д. ЯРОСЛАВСЬКА — Поміж берегами, повість (в тв. опр.)	\$3.00
В. МАРСЬКА — Буря над Львовом, повість	\$2.20
Л. ОЛЕНКО — Зелені дні, повість	\$1.20
Б. ПОЛЯНИЧ — Генерал W, повість	\$2.50
Р. ГАГГАРД — Дочка Монтезуми, повість	\$3.00
Б. А.-ДАВІДОВИЧ — Землею українською (в тв. опр.)	\$1.70

Хто замовить усі наші видання, одержить 20—25% знижки.

Замовляючи, висилайте відразу гроші — всі або частину.

Замовлення слати на адресу:

KYIW, 838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa. — Tel. WA 2-1699

У видавництві „СЛОВО“ в Нью-Йорку вийшла з друку нова книжка поезій

ОСТАПА ТАРНАВСЬКОГО

„МОСТИ“

80 сторін.

Мистецьке оформлення Якова Гніздовського.

Ціна \$1.25.

Замовляти можна у Видавництві „Київ“.